

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nika Rupnik

Strategije preživetja starostnikov z nizkimi pokojninami

Magistrsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nika Rupnik

Mentorica: doc. dr. Blanka Tivadar

Strategije preživetja starostnikov z nizkimi pokojninami

Magistrsko delo

Ljubljana, 2011

ZAHVALA

Zahvaljujem se vsem, ki so kakorkoli prispevali k nastanku mojega magistrskega dela; bodisi s potrpljenjem, nasveti, oblikovnimi deli ali so preprosto verjeli vame.

Posebej pa se zahvaljujem mentorici doc. dr. Blanki Tivadar za vse napotke in pomoč pri pisanju dela.

Strategije preživetja starostnikov z nizkimi pokojninami

Magistrska naloga proučuje načine soočanja in obvladovanja revščine ter materialne prikrajšanosti starejših ljudi. Kako nizke pokojnine vplivajo na vsakodnevne izdatke in organizacijo porabe starostnikov ter na kakšen način se borijo proti prikrajšanosti oziroma revščini. Populacija starejših je namreč z dneva v dan večja, prav tako pa narašča tudi revščina med starejšimi. Po statističnih podatkih je namreč revnih več kot 20 odstotkov starejših ljudi. Predmet obravnave magistrske naloge so torej starostniki, ki imajo nizke mesečne pokojnine. Slednje se gibljejo med 180 in 573 evri mesečno. Zanimalo me je torej, katere strategije preživetja uporabljajo starostniki na področju oskrbe z osnovnimi živili in katere v primerih plačevanja drugih življenjskih stroškov, kdo jim nudi oporo pri finančnih težavah in kako starostniki doživljajo svojo revščino oziroma prikrajšanost. Ugotovila sem, da je najpomembnejša strategija preživetja starostnikov vsakodnevno varčevanje in skromen način življenja, ki so ga bili vajeni že pred upokojitvijo. Predvsem kadar gre za pomoč finančne narave jim največjo podporo nudijo njihovi najbližji, največkrat partner in otroci. Kar pa zadeva samo občutenje revščine, starostniki ne čutijo prikrajšanosti ali manjvrednosti zaradi življenjske situacije, v kateri so se znašli.

Ključne besede: starostniki, socialna opora, revščina, nizke pokojnine, strategije preživetja

Survival strategies of the elderly with low pensions

Master's degree examines how the elderly challenge and manage being poor and how this group of people is being deprived of material goods. How these low pensions influence on daily expenses, how these expenses are being organized and how the elderly struggle against deprivation or/and poverty. The number of the elderly population and the poverty among them is increasing daily. According to statistical data more than 20 percent of the elderly live in poverty. The subject matter of this master's degree is the elderly with low monthly pension income which range between 180 and 573 euros per month. My interest lies in survival strategies the elderly use on spheres of basic grocery supply, strategies they use when paying for other costs of living, who supports them when they have financial problems and how the elderly experience poverty or/and deprivation. I discovered the most important survival strategy of the elderly is daily money savings and modest lifestyle with which they were used to before retirement. The biggest support when having financial problems they receive from their families – mostly from their partner and children. When speaking of experiencing poverty the elderly do not feel either deprivation neither being inferior because of their life situation.

Keywords: the elderly, social support, poverty, low pension, survival strategies

KAZALO

UVOD	7
1 DEMOGRAFSKA GIBANJA	8
1.1 TEORIJE STARANJA	12
1.1.1 Funkcionalistični pristop	13
1.1.1.1 Teorija razbremenitve in aktivnostna teorija	13
1.1.2 Drugi pristopi k teorijam staranja	15
2 SOCIALNA OPORA IN POMOČ STAREJŠIM	18
2.1 OBLIKE SOCIALNE OPORE	20
2.1.1 Instrumentalna/materialna in finančna opora	21
3 STAROSTNE POKOJNINE IN DOHODKI	23
4 SOCIALNA IZKLJUČENOST IN REVŠČINA STAREJŠEGA PREBIVALSTVA	30
4.1 REVŠČINA	33
4.1.1 Relativna, absolutna in subjektivna revščina	34
4.2 REVŠČINA STAREJŠEGA PREBIVALSTVA	35
5 STRATEGIJE PREŽIVETJA STAROSTNIKOV	38
5.1 PASIVNE STRATEGIJE	38
5.2 AKTIVNE STRATEGIJE	39
6 EMPIRIČNI DEL	41
6.1 RAZISKOVALNI PROBLEM IN IZHODIŠČE RAZISKAVE	41
6.1.1 Cilj raziskave	41
6.1.2 Raziskovalna vprašanja	41
6.2 VZOREC	41
6.3 METODA RAZISKOVANJA	42
6.4 KVALITATIVNA ANALIZA	43
6.5 ANALIZA INTERVJUJEV	43
6.5.1 Finančni položaj pred upokojitvijo in po njej	43
6.5.2 Mesečni izdatki	44
6.5.3 Strategije preživetja oziroma razporejanja izdatkov	46
6.5.3.1 Pasivne strategije preživetja	46
6.5.3.2 Aktivne strategije preživetja	48
6.5.4 Finančna opora	50
6.5.5 Občutenje slabšega finančnega položaja	52
7 ZAKLJUČEK	53
8 LITERATURA	55

KAZALO TABEL

Tabela 3.1: Seznam vseh prejemnikov pokojnin v Sloveniji	25
Tabela 3.2: Povprečno število vseh prejemnikov pokojnin v Sloveniji med letoma 2000 in 2009.....	26
Tabela 3.3: Zneski pokojninskih osnov upokojencev v Sloveniji	27
Tabela 3.4: Podatki o višini pokojnin v Sloveniji	27
Tabela 3.5: Zneski povprečnih pokojnin z varstvenim dodatkom v Sloveniji	28
Tabela 3.6: Zneski povprečnih neto pokojnin v Sloveniji.....	28
Tabela 3.7: Razporeditev pokojnin v Sloveniji v različnih intervalih.....	29
Tabela 6.1: Intervjuvanci.....	42

UVOD

Staranje. V družbi idealizirane mladosti, večne lepote, potrošniških in drugih cenjenih materialnih dobrin, so starostniki in staranje tema, od katere se skušamo vsi čim bolj oddaljiti, izolirati. Še več, starost skušamo pretentati, jo prestaviti in se ji izogniti na vsakem koraku. Mladost pa je zaželena, neprecenljiva in po njej hrepenimo. Zakaj nam misel na staranje zbuja nelagodje, celo strah? Morda zato, ker je starost obdobje, ki mu sledi konec, smrt; ker je starost v našem kulturnem okolju sinonim za fizično in intelektualno pešanje moči, finančne težave in osamljenost; ker pomeni počasen začetek konca. Današnja družba pa ima bolj kot vse družbe pred njo, predvsem v razvitem svetu, visok delež starejših, ki je posledica nizke rodnosti, nizke umrljivosti pri rojstvu, vse boljše medicinske oskrbe in sploh izboljšanih življenjskih pogojev, ki nam daljšajo življenje.

Starost na drugi strani ne označuje le nezmožnosti in prikrajšanosti, temveč je lahko tudi plodna in zadovoljujoča, saj prinaša več časa zase, nek mir in ustvarjalnost, možnost potovanja in obiskovanje prijateljev, urejanje vrta ali okolice hiše ter navsezadnje zблиžanje z otroki in nove prijetne družbene vloge, kot je druženje z vnuki, za katerega prej morda ni bilo dovolj časa. Predstavlja lahko tudi članstvo v različnih društvih, obiskovanje Univerze za tretje življenjsko obdobje ter razne oblike preživljanja prostega časa in druga udejstvovanja namenjena upokojencem. Tu vidimo kako kakovostno in ne le oteženo je lahko preživljanje časa starostnikov, saj je tudi v t. i. jeseni življenja mogoče živeti polno ter zadovoljno. Vendar je vse to mogoče oziroma veliko lažje, če starostniki prejemajo vsaj povprečne mesečne pokojnine ali dohodke, ki jim omogočajo dostojno življenje.

Ker so središče moje raziskave starostniki z nizkimi pokojninami, me zanima kolikšen delež starejših je finančno prikrajšanih. Koliko starejših prejema zelo nizke pokojnine in predvsem kako se znajdejo v situacijah, v katerih morajo gledati na sleherni dohodek. Poleg vseh drugih tegob, ki lahko pestijo starostnike, so finančne težave morda najbolj občutljiv in hkrati zelo velik problem za vse starostnike, ki so poleg svoje lepote in zdravja morda izgubili tudi partnerja ali partnerico in s tem tudi velik del prihodka. Torej, mladost je v današnji družbi vsekakor precenjena, starost pa je bila še pred nekaj desetletji neobravnavana in zamolčana tema. Zato se mi zdi na tem mestu še toliko bolj pomembno izpostaviti vprašanja starejših, saj je dejstvo, da bo delež starejšega prebivalstva z leti le še naraščal, s tem pa tudi vse tegobe, ki jih starostnikom nalagajo bremena let.

Cilj magistrske naloge je raziskati in preučiti načine soočanja, spopadanja in obvladovanja posledic, ki jih v življenje starostnikov prinašajo nizki dohodki. Analizirala bom, kakšen vpliv

na posameznikovo življenje ima nizka pokojnina, zlasti me bo zanimal vpliv na ravnanje z vsakodnevnimi stroški in organizacijo porabe. Zanima me torej, katere strategije preživetja uporabljajo pri varčevanju in zmanjševanju stroškov najosnovnejših življenjskih potrebščin.

Naloga je sestavljena iz dveh velikih sklopov, uvodnega teoretskega in empiričnega. Teoretični del sestoji iz opisa sodobnih demografskih gibanj tako v svetovnem merilu, kot tudi v Slovenskem. Sledi poglavje o socialni opori (emocionalni, informacijski in opori v primeru zdravstvenih težav) ter različnih oblikah pomoči starejšim, zlasti pa o finančni opori in pomoči v finančni krizi. Kdo jim nudi podporo in jim zagotavlja pomoč, ko gre za občutljivo zagato povezano z denarjem. Sledi predstavitev in opredelitev različnih vrst starostnih pokojnin in primerjava najnižjih dohodkov starostnikov. Sledi natančnejši oris socialne izključenosti in revščine starejših; kaj določa prag revščine in kako se z revščino soočati; kako le-ta vpliva na življenje in položaj starostnikov v družbi in na katere življenjske stroške in izdatke imajo nizki dohodki največji vpliv; poglavje zaključuje predstavitev še nekaterih raziskav o soočanju z revščino in strategijah preživetja revnejših starejših.

Empirični del vsebuje predstavitev in opis rezultatov, pridobljenih s pomočjo delno strukturiranih intervjujev na namenskem vzorcu upokojencev z nizkimi mesečnimi dohodki; preverjanje in osmišljanje rezultatov raziskovalnih vprašanj, iskanje morebitnih podobnosti v načinih prilagajanja in strategijah preživetja starostnikov z nižjimi pokojninami.

1 DEMOGRAFSKA GIBANJA

»1. oktober je generalna skupščina Združenih narodov razglasila za mednarodni dan starejših« (SURs, 2010). Tudi to kaže na vse bolj pomembno mesto, ki ga starostniki zavzemajo v sodobni družbi. Delež le-teh je namreč vedno višji, zato so vprašanja, polemike in razprave o starostnikih in staranju vedno bolj v ospredju, s tem pa tudi poglobljeni teoretski razmisleki o staranju. Staranje je sestavni del družbe razvitega sveta in družb v razvoju in predstavlja pomembno tematiko na vsakodnevnem osebem in tudi širšem, državnem nivoju.

»Definicija dolgožive družbe opisuje staranje kot pojav, ki pomeni povečanje deleža starega prebivalstva med celotnim prebivalstvom« (Pušnik in drugi 2007, 15). Ponavadi so ljudje kot starostniki opredeljeni takrat, ko dopolnijo 65 let ali več, tako kot večina razvitih evropskih držav pa se tudi Slovenija sooča s staranjem lastnega prebivalstva (Pušnik in drugi 2007, 15).

Dolgoživost ima posledice za celotno družbo, vzdržnost sistemov socialne varnosti, odnose med posameznimi skupinami prebivalstva ter kakovost življenja. Vprašanje kakovosti življenja v starosti postaja vedno bolj aktualno zaradi vedno daljše življenjske dobe in vedno večjega števila starejših. Kakovostno staranje in kakovostna starost sta pomembna na več ravneh: za starajočega se ali za starega človeka, za njegove najbližje družinske člane (partnerja, otroke, vnuke), za širšo okolico (prijatelje in sosede), za lokalno skupnost in seveda za družbo kot celoto. Šele v zadnjih letih pa lahko opazimo povečano zanimanje strokovne javnosti in raziskovalcev za staranje prebivalstva in spremembe, ki jih to prinaša v slovensko družbo (Hlebec in drugi 2010, 5).

»Demografsko je staranje družbe lahko opredeljeno z razmerjem med rodnostjo in stopnjo umrljivosti« (Hojnik Zupanc 1999, 40–41). Slednje lahko označimo kot posledico razvoja industrijskih družb, saj se zaradi izboljšanja življenjskega standarda in zdravstvenih razmer manjša umrljivost in podaljšuje življenjska doba, hkrati se manjša tudi število rojstev, družinsko življenje pa se vse bolj usmerja v obliko nuklearne družine. Življenjska doba se podaljšuje, posledično pa se povečuje tudi število starostnikov, predvsem na račun manjše umrljivosti v zgodnjem otroštvu in v srednjem življenjskem obdobju. To sta kazalca družbenega razvoja, čeprav sta oba pojava sprožila številne nepredvidljive stranske učinke za družbeni sistem (npr. potreba po zagotovitvi ekonomske varnosti starejšim in organizirana pomoč starim ljudem). Naraščanje stare populacije v razvitih družbah naj bi se po letu 2050 umirilo, ker se bodo takrat začele starati že »skrčene« generacije, rojene v zadnji četrtini 20. stoletja (Hojnik Zupanc 1999, 40–41).

Številski podatki o staranju v svetu pričajo o upadanju rodnosti, ki je okrepljena z daljšanjem življenjske dobe ljudi povzročila in še povzroča neprimerljive spremembe v sestavi vseh družb, kar pomeni pomemben zgodovinski obrat v razmerju deležev mladega in starejšega prebivalstva. Globoke, ostre in trajne posledice staranja prebivalstva pa pomenijo tako velike spremembe kot tudi velike možnosti za vse družbe sveta. V začetku dvajsetega stoletja je živelo na svetu približno 600 milijonov starejših, kar je trikrat več kot jih je ta starostna skupina prebivalstva štela petdeset let prej. Sredi enaindvajsetega stoletja bosta po predvidevanjih že približno dve milijardi starejših, kar bo spet trikrat več kot pred petdesetimi leti (Statistični urad Republike Slovenije, 2008).

Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije (SURS) se velike regije sveta tako v številu kot tudi v deležih starejšega prebivalstva značilno razlikujejo. V razvitejših predelih je bila že od leta 2000 skoraj petina prebivalstva starejša od 60 let. Pričakovano je, da bo delež prebivalcev v starosti 60 let in več v prvi polovici 21. stoletja - do leta 2050 - že dosegel tretjino prebivalstva (ponekod četrtno, v nekaterih državah pa celo polovico). V zadnjem času (konec 20. stoletja) se je življenje podaljšalo za 20 let. To pa ni značilno za vse države sveta. Moški v najmanj razvitih državah pri starosti 60 let lahko pričakujejo še 14 let življenja, medtem ko ženske pri 60-ih letih lahko živijo še 16 let, kar je v povprečju dve leti dlje kot moški. V razvitejših delih sveta pa moški namesto 14 let lahko pričakujejo še 18 let podaljšanega življenja, ženske pa kar 22 let življenja (SURS, 2008).

Zaradi višanja pričakovanega trajanja življenja, tj. za 16 let v zadnjih 50-ih letih, in deleža starejšega prebivalstva postaja vprašanje ekonomskega in materialnega položaja starejšega prebivalstva vse bolj pomembno. Razmerje med starejšimi in mladimi je negativno, saj je bilo med celotnim prebivalstvom konec leta 2005 14,2 odstotkov mladih in 15,5 odstotkov starejših. Za leto 2030 je predvidena kar četrtnina prebivalstva v starosti 65 let in več, leta 2050 pa kar tretjina prebivalstva (Eurostat, 2006).

Pomemben družbeni učinek človeškega staranja je med drugimi tudi daljša življenjska doba žensk v primerjavi z moškimi. Ta neenakost med številom starejših moških in žensk ima očitne posledice. Veliko žensk je prepuščenih življenju v samotni v visoki starosti. Razlog za to je tudi drugačen življenjski stil žensk. Mnogo starejših žensk je tako samih že zato, ker je včasih prevladoval trend, da se ženske poročajo tudi z mnogo starejšimi moškimi. Več kot 80 odstotkov žensk, ki so starejše od 75 let, je samskih, ovdovelih ali ločenih. To pa tudi pomeni, da so institucije za starejše, kot na primer dom upokojencev, večinoma zasedene z velikim številom žensk. Podobne institucije imajo v glavnem manj kot enega moškega na tri ženske (Coleman in Bond 1990, 2–3).

Naslednji pomemben družbeni vidik staranja prebivalstva je vpliv pokojninske reforme, saj le-ta močno posega na sedanji in prihodnji socio-ekonomski položaj starejšega prebivalstva Slovenije. Pokojninska reforma zmanjšuje pravice iz pokojninskega zavarovanja in s tem povečuje možnost, da se bo vse več starejšega prebivalstva znašlo pod mejo relativne revščine. Zaradi metode valorizacije pokojnin se le-te zvišajo relativno manj kot plače, kar na

daljši rok pomeni poslabšanje dohodkovnega položaja starejšega prebivalstva (Stropnik 2010, 2).

Po podatkih Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje (ZPIZ) iz leta 2008 so leta 2007 v Sloveniji upokojenci predstavljali 25,6 odstoten delež celotnega prebivalstva. Večinoma (64,1 odstotka), so bili to starostni upokojenci, 18,2 odstotka je bilo invalidskih ter 17,7 odstotka družinskih in vdovskih. Zaradi upokojitve »baby boom« generacije in zvišanja življenjske dobe se bo v obdobju 2002–2030 število upokojencev povečalo za 21 odstotkov, odstotek bo višji pri ženskah, ker jih bo zaradi višje stopnje aktivnosti večje število pridobilo pokojnino (Stanovnik in drugi, 2006).

Evropska lestvica o pričakovanem trajanju življenja Slovenijo uvršča v sredino. To mesto si je pridobila postopoma. V začetku šestdesetih let, ko so bile vrednosti pričakovanega trajanja življenja ob rojstvu v Evropi najbolj izenačene, se je uvrščala višje kot v sedanosti. V šestdesetih letih pa je v Sloveniji opaziti stagniranje, za moške pa celo skrajšanje pričakovanega trajanja življenja. V prvi polovici devetdesetih let je Slovenija ponovno doživela stagniranje podaljševanja življenja, kar gre pripisati prehodu v nov družbeni sistem. Tu gre predvsem za povečano umrljivost prebivalstva v srednjih letih; zmanjševanje umrljivosti otrok in starejših pa se je še naprej nadaljevalo. V drugi polovici devetdesetih let se je umrljivost začela zopet zmanjševati pri vseh starostnih skupinah. Zmanjšanje je bilo tolikšno, da se je ob rojstvu merjeno pričakovano trajanje življenja, v obdobju od 1990–1992 do 2000–2002, za moške podaljšalo za 2,85 leta, za ženske pa za 2,97 leta; tj. več kot v kateremkoli desetletju po letu 1960. V Sloveniji pa še vedno ostaja veliko »prostora« za podaljševanje življenja, zlasti za moške (Šircelj v Hlebec 2009, 29).

Staranje prebivalstva se bo v 21. stoletju nadaljevalo. O tem lahko sklepamo že samo na osnovi sedanje starostne sestave prebivalstva, prepričajo pa nas projekcije prebivalstva. Le-te pomenijo izračun prihodnjega števila in značilnosti prebivalstva, ki je zasnovan na hipotezah o bodočem razvoju rodnosti, umrljivosti in selitvenosti. Leta 2003 je v Sloveniji delež starejših od 64 let prvič presegel delež mladih (0–14 let), čez približno 50 let pa bo delež starejših od 79 let prvič presegel delež mladih (Šircelj v Hlebec 2009, 34–39).

Hlebec (2004) pravi; da je bilo v Sloveniji ob popisu prebivalstva leta 2003 14,7 odstotkov prebivalcev, ki so presegli starost 65 let, to pa uvršča Slovenijo med starejše družbe sveta.

»Število oseb, starih nad 80 let, pa tudi stoletnikov se med prebivalstvom v Sloveniji od sredine devetdesetih let opazno povečuje. Povprečna letna rast števila oseb, starih sto ali več let, je bila v obdobju 1995–2007 14,4–odstotna« (SURS, 2010).

»Pričakovano trajanje življenja ob rojstvu predstavlja povprečno število let življenja, ki ga novorojen otrok lahko pričakuje ob predpostavki, da bo od leta opazovanja dalje umrljivost po starosti ostala nespremenjena (SURS, 2011).«

Po podatkih SURS-a (SURS, 2010) se je pričakovano trajanje življenja moškega v zadnjih desetih letih podaljšalo za 4,4 leta, za žensko pa za 3,6 leta, v zadnjem letu pa za 0,5 leta pri dečkih in za 0,4 leta pri deklicah. Deček, rojen v letu 2010, lahko pričakuje, da bo ob nespremenjenih razmerah umrljivosti dočakal starost 76,3 leta, deklica pa 82,7 leta. Enaka življenjska doba, ki jo lahko pričakuje lani rojeni deček, je bila za deklice izračunana že pred 22. leti.

Zgoraj so navedene le nekatere statistike, ki tako ali drugače pričajo o daljšanju življenja oziroma o vse daljši pričakovani življenjski dobi. Prebivalstvo se stara, starajo se tako moški kot ženske, starajo se vsi ljudje razvitega dela sveta. Kaj vse lahko to pomeni za sodobno družbo? V prvi vrsti vse več ljudi v pokoju in vse večje obremenitve pokojninske blagajne, temu sledi podaljšanje upokojitvene starosti, za kar je bil pred nedavnim razpisan referendum, ki pa ni bil sprejet. Nato so tu vse večje obremenitve zdravstva in zdravstvenega sistema, ki predvidevajo vse večji delež starejših bolnih ljudi. Sledijo obremenitve starostnikovih sorodnikov, prijateljev, znancev in drugih institucij, ki skrbijo za starostnike. To in še mnogo več danes pomeni biti star in se starati z vsemi morebitnimi težavami in ovirami, ki jih prinašajo starejša leta.

1.1 TEORIJE STARANJA

Vidik socioloških teorij staranja predpostavlja, da lahko le z opazovanjem odnosa med človekom in njegovim družbenim okoljem razumemo posameznikovo osebnostno spremembo pri procesu staranja. Predvsem pričakovanje okolja je tisto, ki v veliki meri vpliva na posameznikovo počutje v starosti. Če družba definira in pričakuje za petinšestdesetletnika navadno oziroma normalno obnašanje kot spodobno, zadržano, umirjeno, ta predstava vpliva na dejansko stanje starostnikove osebnosti, ki potemtakem takšen je (Požarnik 1981, 12).

»Starostno vedenje pri njih v tem primeru ni posledica bioloških procesov, pač pa pričakovanj nekaterih socialnih okolij« (Požarnik 1981, 12).

1.1.1 Funkcionalistični pristop

1.1.1.1 Teorija razbremenitve in aktivnostna teorija

V svoji študiji staranja so strukturni funkcionalisti izpostavili dve teoriji: prva je teorija razbremenitve, ki razlaga izginjanje starejših ljudi iz osrednjih družbenih vlog, druga pa je aktivnostna teorija, ki poudarja potrebo po ohranjanju aktivnosti starejših z namenom njihove boljše integracije v družbo. Obe teoriji vsebujeta zamisel o ohranjanju nadaljnjega funkcioniranja družbe. Na eni strani je potrebno omogočiti večjo aktivnost oziroma vključevanje starejših v družbo, kar po drugi strani pomeni tudi sprejeti starejše ljudi medse (Bond, Briggs in Coleman 1990, 29).

Teorija razbremenitve pravi, da prihaja do osebnostnih sprememb, ko je posameznik že v starejših letih, zaradi odmikanja družbe od posameznika in obratno. Družba od starostnikov ne pričakuje aktivnega življenja, zato le-ti postanejo pasivni ter se le s težavo, če se le lahko, prilagajajo ter sprejemajo nove družbene vloge (Pečjak 1998, 158). »Ta proces je neizogiben in koristen, saj je za uspešno staranje nujno postopno zmanjševanje vključenosti v družbene vloge in institucije. Predpostavlja se tudi, da morajo najpomembnejša mesta v družbi zasesti najsposobnejši, zato naj bi se starejši umaknili« (Pahor 1999, 85).

»Ključni koncepti teorije razbremenitve (the disengagement theory) se osredotočajo na odnos dela do celote in z njimi je opredeljen tudi proces staranja« (Pahor in Domajnko 2006, 18).

Če je staranje vzrok poslabšanja psihičnega in/ali fizičnega stanja, predstavlja to dodatno obremenitev celotne družbe in družbenih sistemov, saj se z omenjenim poslabšanjem pojavlja povečana potreba oziroma odvisnost od zdravstvenih in ostalih družbenih sistemov. To pa preko omejevanja starostnika pri opravljanju pričakovanih družbenih funkcij ovira funkcioniranje same družbe kot tudi njenih družbenih struktur (Pahor in Domajnko 2006, 18). »Omenjena teorija to odstopanje oziroma rahljanje vezi med posameznikom in družbo osmisli na relaciji vključevanje-razbremenitev« (Pahor in Domajnko 2006, 18).

»Cumming (Cumming v Pahor in Domajnko 2006, 18) vključevanje opredeli kot aktivno delovanje v različnih oblikah družbenega življenja, različnih vlogah v družbenem sistemu in podsistemih (delo, skupnost, družina), medtem ko je razbremenitev odmik od ustaljenih aktivnosti in pomeni postopno oddaljevanje od družbe. Teorija razbremenitve se osredotoča na ta vzajemni proces upada interakcije, pričakovanj in dolžnosti«. Omenjen proces temelji na vzajemnosti – medtem, ko se sama družba oddaljuje od starostnikov se tudi ti oddaljujejo od

družbe, oddaljevanje pa se z leti vse bolj stopnjuje (Cumming v Pahor in Domajnko 2006, 18).

Turner (Turner v Pahor in Domajnko 2006, 18) kritizira teorijo razbremenitve, saj po njegovem mnenju ne upošteva dejstva, da starost posamezniku prinaša tudi večjo fizično in ekonomsko ranljivost oziroma pomanjkanje, ki lahko vodi do revščine in je posledica ne vključevanja v aktivno socialno življenje.

Kritika Rose (Rose v Pahor in Domajnko 2006, 18) temelji na dvomu o pojavljanju razbremenitve v starostnem življenjskem obdobju, saj se glede na raziskave že med aktivnim delovanjem nekateri posamezniki ne vključujejo v enaki meri kot drugi, to ne vključevanje pa se v starosti le še pogloblja. Druga kritika Rose pa temelji predvsem na pozitivnem doprinosu te razbremenitve, saj vsaj po raziskavah sodeč le-ta ni nujno pozitivna. Določeni starostniki namreč tudi po upokojitvi želijo ostati aktivni in vključeni, saj jih glede na rezultate raziskave ta vključenost veseli.

»V nasprotju s funkcionalistično teorijo razbremenitve, teorija aktivnosti (the activity approach) razlaga, da z leti ljudje prevzemajo nove vloge in ostajajo aktivni« (Pahor in Domajnko 2006, 19). Starostniki se sicer prenehajo ukvarjati z določenimi aktivnostmi (predvsem poslovnega sveta), vendar s tem pridobijo čas za aktivnost na drugih področjih, npr. postanejo aktivnejši kar se tiče hobijev, vnukov, prijateljev, ipd. Aktivnost naj bi tako pozitivno vplivala na življenje starostnika, ga razveseljevala in krepila njegovo samopodobo, sama aktivnost v poznem življenjskem obdobju pa naj bi po mnenju nekaterih teoretikov bila pogojena z aktivnostjo v mlajšem življenjskem obdobju ter s samim socialnoekonomskim položajem in življenjskim slogom (Pahor in Domajnko 2006, 19).

Vidik aktivnostne teorije se je globaliziral leta 1999, ki hkrati velja tudi kot leto starejših ljudi. Slogan je bil »Aktivno staranje je pomembno« (Active ageing makes the difference) takrat pa je bilo izpostavljeno tudi aktivno vključevanje starostnikov v vseh segmentih moderne družbe; v psihičnem, fizičnem, socialnem in duhovnem. Aktivno staranje je med drugim izpostavilo zdrav življenjski slog in samo podporo starejšim v smislu enakosti ter pomena doprinosov slednjih v širšo družbo. Zdravje kot dejavnik tveganja, zlasti pri starejši populaciji, ni zgolj posledica bioloških dejavnikov, temveč sta zdravje in dobrobit posameznika odvisna tudi od vpetosti posameznika v družbeno odgovornost. Bolj neodvisni pa so starostniki, ki

imajo v samem izhodišču boljše predispozicije, tako v stopnji izobrazbe kot v finančnih in delovnih zmožnostih, saj tako lahko preko lastne aktivnosti v večji meri prispevajo k ekonomskemu razvoju družbe. Starejši ljudje v takem primeru nikakor ne predstavljajo družbi bremena, kot to trdijo funkcionalistične perspektive (Pahor in Domajnko 2006, 19).

Teorija aktivnosti vidi zadovoljstvo staranja v velikem številu in raznolikosti vlog starostnikov pri vključevanju v prostovoljne in druge razne aktivnosti, kot na primer hobiji. S tem se starostniki počutijo veliko bolj družbeno sprejemljivi in kompatibilni, saj jim njihova aktivnost nudi veliko zadovoljstvo ter priznanje s strani družbe (Cavanaugh 1999, 23). »Teorija aktivnosti vidi staranje kot individualni socialni problem« (Cavanaugh 1999, 23).

Ko pridejo ljudje v določeno starostno obdobje, se jim odpre veliko več možnosti in prostega časa, ki ga lahko izkoristijo za ponovno aktiviranje svojih sposobnosti. Imajo tudi več volje, energije, zagnanosti in potrpljenja za sklepanje novih prijateljstev ter drugih socialnih vezi. Tako tudi v tretjem življenjskem obdobju ostanejo aktivni, zlasti na področjih, za katere morda prej ni bilo časa. Vsa ta vpetost v različne hobije in druge konjičke, druženje s soljudmi in druge aktivnosti, ki jim zapolnjujejo vsakdan, jih uspešneje varujejo tudi pred depresijo, melanholijo ter ostalimi negativnimi duševnimi stanji, ki lahko pestijo posamezne starostnike, ki imajo poleg tega še nizke dohodke, bolezni ali so izpostavljeni velikemu stresu. Vse te neprijetnosti jih lahko ovirajo pri njihovih aktivnostih (Pečjak 1998, 158).

Parsons je na področju funkcionalizma definiral koncept funkcije bolnika, ki predpostavlja bolezensko stanje kot nesporen odmik od odgovornosti. S konceptom ločuje obolelega od njegovega zdravstvenega stanja, saj zagovarja nujno po zdravniški pomoči in podpori. Slednja bolniku omogoči čim hitrejšo in kakovostno ozdravitev. Funkcija bolnika se navezuje na neko ustaljeno vedenje, njegove pravice in dolžnosti (Pahor in Domajnko 2006, 19).

»Povezovanje starosti z vlogo bolnika se odraža v pričakovanju zmanjšane fizične kondicije, povečane občutljivosti za bolezen, odmika od aktivne družbene vloge in pasivne podreditve medicinski praksi« (Pahor in Domajnko 2006, 19).

1.1.2 Drugi pristopi k teorijam staranja

Teorija modernizacije naraščanja števila starejših razume kot zgodovinski proces oziroma obdobje, v katerem se znižuje status starejših ljudi v družbi, potem razlaga upadanje

spoštovanja do starejših in opisuje, kako je izraz »star« pridobil negativen prizvok, kar je posledica industrializacije, saj biti star pomeni nezmožnost vključevanja v delovne procese.

A sodobni odnos do starejših ljudi naj bi se postopoma izboljševal, kljub stereotipom, da so starejši neprilagodljivi, namišljeno bolni in sami sebi v breme. Profesionalni delavci se z navedenim strinjajo, saj menijo, da starejši težje sodelujejo v večjih skupinah in le stežka spreminjajo svoje navade in odnos (Coleman in Bond 1990, 10–13).

Alternativno teorijam neangažiranosti in neaktivnosti, teorija kontinuitete poudarja nadaljevanje življenjskega sloga posameznikov, preko delovno aktivnega državljana do starostnika v upokojitvi. Starostniki poskušajo ohraniti določene navade, neke stabilne vzorce in aktivnosti, ki jih želijo ohraniti in prenesti tudi na starejše življenjsko obdobje. To kontinuiteto starostniki želijo ohraniti na dveh različnih segmentih, notranjem in zunanjem. Prva je rezultat ohranitve svoje podobe iz preteklih obdobj na način ohranitve in hkrati podprtosti z izoblikovanjem novega jaza. Zunanja kontinuiteta pa zavzema ohranjanje družbenih razmerij, vlog in okolja. Ohranjanje obeh kontinuitet pa posledično povečuje kvaliteto življenjskega zadovoljstva v starosti (Cavanaugh 1999, 23).

O staranju in starosti obstaja le malo specifičnih interakcionističnih teorij. Glavni prispevek je subkulturalna teorija staranja. Ta razlaga, da se subkulture oblikujejo takrat, ko imajo člani družbe ali skupine, kot so starejši ljudje, interakcije med sabo v mnogo večji meri kot z ostalimi ljudmi iz družbe. Nastanek subkulture spodbujajo starejši ljudje s pozitivno nagnjenostjo drug do drugega in z zmanjšanjem interakcij z ostalimi skupinami v družbi (Bond, Briggs in Coleman 1990, 33).

Biološke teorije staranja opisujejo slednje s pešanjem oziroma slabljenjem življenjskih funkcij posameznikovega organizma. Tu pridejo do izraza zlasti fizične spremembe, ki so opazne že na prvi pogled. Sem spadajo na primer poslabšana fizična zmožnost, oslabelost sluha in vida, gube ter osivelost. V določenem starostnem obdobju pri starostnikih nastopi poslabšanje same telesne moči, kar počasi pripelje do smrti. Staranje predstavlja odraz določenega telesnega procesa, morebitnih bolezni, poškodb in navsezadnje tudi slabih življenjskih pogojev (Požarnik 1981, 11).

Za razliko od bioloških teorij staranja, pa se psihološke teorije naslanjajo predvsem na zgradbo osebnosti oziroma na faktorje razvoja, ki določeno osebnost sestavljajo. V starosti se

poslabšajo nekatere zaznavne in miselne sposobnosti starostnika, hkrati pa se zmanjša tudi sposobnost prilagoditve na novo nastale življenjske razmere. Tudi nekatere druge lastnosti lahko pomembno vplivajo na določeno staranje posameznika, sem spadajo na primer stopnja izobrazbe, zdravje, posameznikova samozavest in sam pogled na življenje. Res pa je tudi, da nekateri pristaši psiholoških teorij staranja poudarjajo dejstvo, da je »posameznik star le toliko, kolikor starega se počuti«, a pri tem se lahko pojavljajo med starostniki tudi velike razlike. Če so ljudje v starosti še relativno zdravi in pri močeh, lahko to pomeni celo uživanje življenja v visoki starosti. Raziskave namreč potrjujejo, da je zdravje eden izmed predpogojev za kakovostno življenje starostnikov (Požarnik 1981, 11–12).

“Integriran” pristop pridobi na pomenu, ko govorimo o zdravju starejših. Po definiciji Svetovne zdravstvene organizacije (WHO) je zdravje interpretirano na treh različnih ravneh. Govorimo o fizični, socialni in psihični komponenti, integriran pristop pa je skupek vseh treh. Na področju zdravja je potrebno obravnavati vedno več disciplin skupaj, saj ima vsaka svoj specifični pogled na starostnike ter njihovo zdravje. Šele skupek večih ravni in interpretacij nam lahko približa kompleksnost zdravja starostnikov (Pahor in Domajnko 2006, 19).

»Integriranost označuje multidisciplinarnost. *Multi* se lahko nanaša na kombinacijo različnih profesij/profesionalcev, pa nujno ne vključuje sodelovanja. *Inter* na drugi strani vključuje skupno delovanje v zagotavljanju oskrbe« (Pahor in Domajnko 2006, 19). Značilnost integriranega pristopa je povezovanje mnogih različnih dimenzij raziskovanja, v katere so vpleteni sami starostniki, njihove družine ter prijatelji. Zdravje tako označuje skupek psihične, fizične in dražbene komponente, skupaj s posameznikovim pogledom nanj (Pahor in Domajnko 2006, 19).

Hickey in sodelavci (Hickey idr. v Pahor in Domajnko 2006, 20) poudarjajo kakovost življenja kot zelo pomemben in dobro raziskan faktor v povezavi s posameznikovim zdravjem. Nekdaj so bili izidi določenega zdravljenja pogojeni z ravno preživetja, bolezenskimi znaki, raznimi zapleti pri zdravljenju, izdatki zdravljenja, samo stopnjo umrljivosti in končnim tehničnim uspehom. Na tem mestu so znanstveniki izpostavili še koncept kakovosti življenja, ki je bil še pred časom slabo definiran. Zamenjuje se ga namreč z zdravstvenim stanjem, osebnim počutjem in zadovoljstvom posameznika. Merjen je subjektivno in multidimenzionalno, kar kaže na integriran pristop. Tako so sklenili, da sta kakovost življenja in kakovost življenja v zvezi z zdravjem dva ločena koncepta. »Obstaja več instrumentov merjenja kakovosti življenja, med njimi WHOQOL-100, instrument, ki je

priprejen za starejše ljudi WHOQOL-Old, in instrument, ki se osredotoča na zdravstvene vidike kakovosti življenja HR-QOL« (Hickey idr. v Pahor in Domajnko 2006, 20). Poudarjen pa je še en koncept pri obravnavanju merjenja kakovosti življenja in kakovosti zdravstvenega stanja, in sicer subjektivni pristop, za katerega znanstveniki menijo, da bi moral imeti pomembnejšo vlogo pri obravnavi tovrstnih konceptov v prihodnosti.

2 SOCIALNA OPORA IN POMOČ STAREJŠIM

Nadaljujem s temo socialne opore starejšim ter zagotavljanjem in nudenjem pomoči starostnikom, saj se mi zdi pomembno izpostaviti zlasti vire, ki zagotavljajo boljše in polnejše življenje starostnikov. Na koga se lahko starostniki obrnejo v primeru finančnih, zdravstvenih, emocionalnih težav, kdo jim pomaga, ko se znajdejo v stiski in kdo jim nudi podporo pri njihovih bolj specifičnih ter bolj kompleksnih problemih, kot je na primer finančna stiska. Ali se pogosteje obrnejo na sosede, prijatelje in znance, ali je njihova družina in ožje sorodstvo tisto, ki jim zagotavlja največjo oporo. Seveda je to odvisno od vrste težav, s katerimi se spopadajo. Včasih jim zadostuje le obisk in spodbudne besede prijateljev in sosedov, spet drugič se na pomoč obrnejo k družini in sorodnikom, saj je narava njihovih težav v tem primeru globlja in potrebna večje pomoči.

Med najnovejšimi opredelitvami socialne opore je v empiričnih raziskavah najpogosteje omenjana Vauxova (Vaux v Hlebec 1988), ki socialno oporo opredeljuje kot kompleksnejši pojem višjega reda. Socialno oporo se opazuje preko treh elementov: viri socialne opore, oblike socialne opore in vrednotenje ali subjektivno ocenjevanje kakovosti socialne opore. Posamezniki si izmenjujejo in vrednotijo socialno pomoč s svojim družbenim okoljem. »Viri socialne opore so omrežja socialne opore ali lokalna omrežja, oblike socialne opore so konkretna oporna vedenja« (Vaux v Hlebec 1988).

Hlebec (2009, 155–156) pravi; da je vrste osebnih ali lokalnih omrežij mogoče razvrstiti v štiri tipe omrežij – intimno ali emocionalno omrežje, omrežje socialne opore, informacijsko in globalno omrežje. Tri vrste omrežij so del t. i. globalnega omrežja – to so vsi ljudje, ki jih posameznik pozna. Prvo omrežje, ki je posamezniku najbližje, se imenuje intimno ali emocionalno omrežje. Drugo omrežje se pogosto imenuje socialno omrežje. Tretje omrežje pa je t. i. informacijsko-instrumentalno omrežje, kjer so vezi med posameznikom in člani tega omrežja relativno šibke.

Neformalna socialna opora je opora, ki jo ponavadi nudijo sorodniki in prijatelji, ta pa se razlikuje od opore, ki jo nudi država, različne institucije ali druge organizacije, ki predstavljajo formalno vrsto opore. Hilary Graham (Graham v Dremelj, 2003) opredeljuje neformalno oporo kot:

- oporo nudeno drugim, pri tem pa je neformalni sektor vir opore za posameznikove potrebe, ta vir pa so sorodniki in prijatelji,
- neinstitucionalno oporo, ki je ločena od države, trga in prostovoljnega sektorja, izvor le-te pa je v odnosih znotraj družine in skupnosti,
- brezplačno oporo, ki se izvaja na domu uporabnika; njeni ekonomski stroški so visoki, saj poleg neposrednih stroškov vključujejo še dodatne stroške, kot so stroški za hrano, transport in stroški izgubljenih priložnosti za zaslužek,
- oporo, katere vir so sorodniki, saj le-ta izvira iz normativne dolžnosti sorodstva in prijateljstva, v tem pogledu se neformalni sektor razlikuje od prostovoljnega,
- oporo, ki se večinoma nanaša na posameznike, ki bi drugače potrebovali institucionalno oporo; gre predvsem za otroke in odrasle s posebnimi potrebami, za starejše in za osebe s hudimi boleznimi (Graham v Dremelj, 2003).

Prebivalstvo Slovenije je visoko integrirano v sorodstvena in prijateljska omrežja močnih vezi. Oboje prispeva k temu, da se prebivalci Slovenije čutijo obkrožene z ljudmi, ki jim močno zaupajo. Na mikro ravni so socialna omrežja prebivalcev Slovenije izvor socialnega kapitala, za katerega je značilen visok občutek pripadnosti kohezivni skupini. V takšni skupini se vzajemnost ne meri z objektivnimi merili časa in denarja, ampak s potrebami članov skupine (Iglič v Malnar in Bernik 2004, 165).

Slovenska oporna omrežja so precej dobro razvita. Nezadovoljivo oporo ob bolezni imata le dva odstotka prebivalcev Slovenije. Visoka stopnja vpetosti v družinska oziroma sorodstvena omrežja prebivalstvu Slovenije omogoča razmeroma visoko razpoložljivost neformalne socialne opore, predvsem kadar gre za rutinska vsakdanja opravila in skrb, torej ko se od socialnih vezi pričakuje velik prispevek v času. Institucionalni viri in prijateljske vezi v celoti ne nadomestijo podpore, ki jo dajejo družinska in sorodstvena omrežja (Iglič v Malnar in Bernik 2004, 165–167).

V Sloveniji je glede na druge države povprečen delež tistih, ki imajo nezadovoljivo finančno oporo (18 odstotkov). Pri tem je treba upoštevati, da ta nezadovoljnost izhaja iz nedostopnosti institucionalnih virov in iz relativne nezmožnosti sorodstvenih vezi, da zagotovijo večjo neformalno pomoč. V razvitejših državah se finančna pomoč bolj pričakuje od ožjih družinskih članov in partnerjev, ker jo ti seveda lahko zagotovijo, saj sami razpolagajo z večjimi finančnimi sredstvi, in/ali pa od institucij, kot so banke. Sorodstvena in prijateljska omrežja igrajo sorazmerno majhno vlogo. V državah z nerazvitimi institucionalnimi viri finančne opore pa se ljudje razen na sorodniška omrežja opirajo še na vezi v t. i. zunanjem krogu svojih omrežij, ki ga sestavljajo prijatelji, sodelavci in sosedje. Prebivalci Slovenije se po finančno pomoč obračajo k prijateljem in sosedom, še posebej kot drugo izbiro (Iglič v Malnar in Bernik 2004, 165–167).

2.1 OBLIKE SOCIALNE OPORE

Ločimo med naslednjimi oblikami pomoči socialne opore (Hlebec in Kogovšek 2006, 65):

1. Opora v obliki druženja z ostalimi, npr. obiski, izleti.
2. Finančna opora v obliki materialne pomoči, ko se starostniki znajdejo v takšni situaciji, npr. posojanje denarja, plačevanje položnic.
3. Manjša materialna opora, ko si starostniki sposojajo stvari od drugih, npr. orodje in ostali pripomočki, ali pa jim ostali nudijo pomoč pri raznih opravilih, npr. gospodinjska in druga hišna opravila.
4. Emocionalna opora: na primer pogovor o pomembnih osebnih stvareh z drugimi ljudmi, o raznim sporih, boleznih, tudi o finančnih težavah.
5. Večja materialna opora: sem spadajo večja opravila okoli hiše ali gospodinjska opravila, ki so nekoliko bolj zahtevna (gradnja ali prenova hiše, oziroma večja vrtna dela).
6. Opora v primeru bolezni (materialna opora v ožjem, bolj specifičnem smislu): v primeru hujše bolezni ali oslabelosti, ko na primer ne morejo ljudje zapustiti stanovanja, na koga se tedaj obrnejo po pomoč.

Hlebec, Kogovšek, Domajnko in Pahor (2009), razlikujejo med naslednjimi klasifikacijami socialne opore, ki so v empiričnih raziskavah najpogostejše:

1. Instrumentalna in materialna opora, npr. posojanje denarja, orodja, pomoč pri hišnih opravilih.

2. Informacijska opora predstavlja različne informacije, ki posamezniku kot tudi starostniku omogočajo lažje spopadanje z novostmi pri večjih življenjskih spremembah, npr. selitev.
3. Emocionalna ali čustvena opora je oblika opore, ki posameznikom omogoča lažje spopadanje ob najrazličnejših življenjskih krizah in izgubah, npr. smrt bližnjega, ločitev, družinske težave.
4. Druženje: izleti, obiskovanje.

Iz zgornjih opredelitev vrst socialne opore je lepo razvidno, da je materialna opora ena najbolj pomembnih vrst opore. Zagotavljanje in nudenje pomoči v primeru manjših materialnih in tudi finančnih težavah starostnikom zagotavlja večjo stabilnost in gotovost, da bodo dobili tovrstno pomoč, ko jo bodo potrebovali

2.1.1 Instrumentalna/materialna in finančna opora

Na ohranjanje zdravja in blažitev finančnih težav ima velik vpliv formalno zdravstveno varstvo in neformalne vezi, ki so prepletene v socialna omrežja sorodnikov, prijateljev, sosedov in sodelavcev (Pahor in Domajnko 2007). Finančna opora je v sami osnovi vezana pretežno na družino (Dremelj 2003; Dremelj, Kogovšek in Hlebec 2004). To pomeni, da si večina starostnikov manjšo, predvsem pa večjo vsoto denarja, ki ga morda potrebujejo, sposodijo od sorodnikov, redkeje pa od koga drugega.

O večji občutljivosti in ranljivosti starejšega prebivalstva lahko govorimo predvsem zaradi njihovega slabšega finančnega položaja. Stopnja tveganja revščine v Sloveniji je za ljudi, starejše od 65 let višja kot za mlajše, še večje pa je tveganje za starejše ženske in tiste, ki živijo sami v enočlanskih gospodinjstvih ter za starejše najemnike stanovanj (Hlebec in drugi 2010, 37).

Ena izmed oblik socialnih opor je instrumentalna oziroma materialna opora. Le-ta predstavlja pomoč v materialnem pomenu. Sem spada posojanje denarja, raznega orodja, pomoč pri gospodinskih in ostalih hišnih opravilih (kuhanje, pospravljanje, trgovina, ...). Veliko raziskav (Wellman in Worthley v Kogovšek 2003) ugotavlja, da obstaja neka stopnja »specializacije« članov omrežja opore glede na velikost socialne opore, ki je odvisna od narave odnosa. Emocionalno oporo in druženje praviloma zagotavljajo najbližje osebe,

medtem ko je instrumentalna in informacijska opora predmet bolj čustveno izoliranih vezi, kot so znanci, sodelavci in sosedge.

Dremelj (2003, 158) v raziskavi Sorodstvene vezi kot vir socialne podpore posameznika ugotavlja, da imajo posamezniki v Sloveniji najmanjša omrežja pri finančni opori. V primeru druženja viri omrežja predstavljajo nekaj več kot štiri osebe, pri finančni opori pa so ta omrežja manjša. Pri prebivalcih Slovenije je bilo ugotovljeno, da je struktura socialnega omrežja pri finančni opore sledeča: prijatelji predstavljajo največje opore določenih omrežij, malo manjši del pa zavzemajo starši. Dokaj velik del v omrežju finančne opore predstavljajo še bratje/sestre in drugi sorodniki (Dremelj idr. 2004, 56).

Če pogledamo socialno omrežje starejših, torej starejših od 65 let, je njihovo finančno omrežje sestavljeno predvsem iz družinskih članov. V raziskavi (Dremelj idr. 2004, 58) ugotavljajo, da se starejše osebe v samskih gospodinjstvih v vseh segmentih socialne opore, razen v emocionalnem, lahko oprejo na manjše število članov omrežja. Celotni neformalni krog oseb je v primerjavi s celotno populacijo pri starejših osebah manjši za več kot enega člana. Najpomembnejši vir opore starejših ljudi predstavljajo njihovi otroci, pomemben delež pa predstavljajo tudi prijatelji, drugi sorodniki in sosedi. Slednji se kažejo kot pomemben vir opore pri manjši materialni opori in pri opori v boleznih.

Glavni vir socialne opore starejšim osebam predstavljajo njihovi otroci. Tudi pri druženju predstavljajo velik del opore, kjer so običajno ključni vir opore prijatelji. V primeru materialne pomoči (finančna opora, manjša in večja materialna opora) se starejši večinoma zatekajo k otrokom, ostalim sorodnikom, bratom in/ali sestram, prijateljem in v primeru manjše in večje materialne opore k sosedom (Dremelj, 2003).

Pri finančni opori imajo starejši večji delež hčera in sinov ter drugih sorodnikov v svojem omrežju. Pri manjši materialni opori imajo v primerjavi z mlajšimi, starejši precej večji delež sinov, drugih moških sorodnikov in hčera v svojem omrežju. Tu se kažejo kot pomemben vir opore tudi sosedge – tako moški kot ženske. Podobno stanje se kaže tudi pri večji materialni opori, le da je tu opora sosedom nekoliko manjša. Torej se starostniki v primeru finančne opore obračajo na neformalna socialna omrežja, kot je razvidno iz raziskav, predvsem na svoje družine (Dremelj 2004, 81).

3 STAROSTNE POKOJNINE IN DOHODKI

Višji delež starejšega prebivalstva vse bolj bremeni ostale manjše aktivne, zaposlene in delavne populacije. Neuravnovešenost aktivne in vzdrževane populacije stremi k socialni entropiji. Večina prebivalstva se upokoji še ob dobrem fizičnem in psihičnem stanju, tako pa se podaljšuje čas, ki je posamezniku na voljo po upokojitvi. Nenehno naraščajoče število teh starostnikov meji na socialno entropijo, saj ti predstavljajo ogromen neizkoriščen družben potencial, ki nehote ekonomsko bremeni vse aktivne ostale (Hojnik Zupanc 1999, 50).

Slovenija ima najnižjo starost ob upokojitvi v Evropski Uniji: leta 2005 je bila 59,6 let pri starostni upokojitvi in 52,4 let pri invalidski (ZPIZ, 2006). Povprečna starost novih starostnih upokojencev se je zvišala s približno 56 let leta 1997 na približno 60 let leta 2007 (ZPIZ, 2008).

Intenziteta staranja prebivalstva se odraža v povečevanju števila prejemnikov pokojnin. Število prejemnikov pokojnin v Sloveniji, ki jim je bila pravica do pokojnine priznana v Sloveniji, se povečuje; njihovo število - starostnih, invalidskih, družinskih in kmečkih - narašča v zadnjem desetletju (2000–2010) povprečno po 1,5 odstotka letno v obdobju (ZPIZ, 2010).

Naraščanje starega prebivalstva se kaže v vse višjem številu pokojninskih prejemnikov, število teh pa se tudi v Sloveniji povečuje, saj je v zadnjem desetletju število prejemnikov pokojnin naraslo za 1,5 odstotka (SURS, 2010).

Če se osredotočimo na finančni položaj starejših, lahko vidimo, da je največje poslabšanje glede dohodkovnega položaja po upokojitvi zaznано ravno med najstarejšimi, ki predstavljajo tudi najbolj ranljivo skupino. Starostniki svojega ekonomskega položaja zaradi starosti ne morejo izboljšati ne na trgu delovne sile, niti ne z aktivnostmi v neformalnem sektorju, saj je to skupina, ki je zdravstveno bolj ranljiva kot ostale skupine starejših ljudi (Hlebec 2009, 9).

Zaskrbljujoči so podatki o višini pokojnin v Sloveniji – 60 odstotkov pokojnin je namreč nižjih od 600 evrov. V marcu 2011 je najnižja pokojninska osnova znašala 551,16 evra (Ministrstvo za finance RS, 2011).

Večina zahodnih držav je že sprejela reforme v javnem sistemu pokojnin, oziroma so le-te v teku sprejetja. Pokojninski sistem je bilo potrebno reformirati zlasti zato, ker je »baby boom« generacija dosegla upokojitvena leta. Glavne predpostavke teh reform so (Kalache, Barreto in Keller v Johnson 2005, 36):

1. Povečanje upokojitvene dobe - dobe upokojitvenih let. V ZDA je bilo leta 1983 določeno leto upokojitve premaknjeno s 65 na 67 let, kar se bo postopno uveljavilo med leti 2001 in 2027. Na Japonskem bo dvignjena upokojitvena doba s 60 na 65 let med leti 2001 in 2013. V Franciji pa je bila upokojitvena doba pred kratkim dvignjena na 67 let.
2. Povečanje fleksibilnosti upokojitvene dobe in pospeševanje postopnega upokojevanja. Belgija je bila prva evropska država, ki je predstavila shemo, kjer je upokojitvena doba fleksibilna med 60 in 65 letom starosti.
3. Naraščanje dobe prispevkov in bolj svobodno usklajevanje pokojnine z dohodki iz delovnega razmerja. Število let prispevka je bilo pred kratkim povečano v številnih evropskih državah, s 37,5 na 40 let. V vseh evropskih državah velja usklajevanje delovnega dohodka (plače) glede na javno pokojnino. To je ena od novejših karakteristik javne pokojninske sheme. Delo (največkrat polovični delovni čas) se nadaljuje še za nekaj let po uradni upokojitvi, čeprav plača in pokojnina zamenjata druga drugo. Ta sistem omogoča bistveno zmanjšanje omejitev javno-finančne pokojninske sheme.
4. Značilnost reforme je tudi krajšanje zgodnje upokojitve oziroma podaljševanje poklicnega življenja in povišanje upokojitvenih let. Zaposleni ne bodo nujno zapustili svojega delovnega mesta predčasno, stroški zgodnje upokojitve pa bodo potemtakem breme posameznika ali podjetja in ne države same. Francija in Nemčija imata to postavko v trenutnih reformah - stroški so deljeni med državo, delodajalcem in delavcem.
5. Naslednja predpostavka reforme so manjše pokojninske ugodnosti. Na primer Danska je to storila preko obdavčitve pokojnin ali preko povezovanja pokojnin s cenami, ne s plačami, kot so to storile Francija, Švedska, Portugalska in Velika Britanija.
6. Spreminjanje financiranja javne pokojninske sheme narekuje manjšo odvisnost pokojnin od prispevkov kot od davkov: na primer Švedska, Španija in Finska. Prednost takšne sheme je zmanjšanje stroškov dela v času visoke brezposelnosti. Podjetja imajo zaradi manjših prispevkov manj stroškov z delavci, pokojnine pa se v večjem delu financirajo iz denarja, zbranega iz davkov.

Tabela 3.1: Seznam vseh prejemnikov pokojnin v Sloveniji

VSI PREJEMNIKI POKOJNIN, 9/2010									
vrsta	9/2010		1-9/2010		indeksi				
	število	str.v %	število	str.v %	9/10 8/10	9/10 9/09	1-9/10 1-9/09	9/10 12/09	1-9/10 1-12/09
starostni	371.345	64,7	366.919	64,2	100,5	104,1	104,0	102,8	103,5
invalidski	90.885	15,8	91.153	15,9	100,0	98,9	98,8	99,3	98,9
družinski	55.652	9,7	57.610	10,1	96,9	95,4	95,7	95,2	96,5
vdovski	36.028	6,3	35.143	6,1	100,1	110,3	110,9	106,8	109,4
skupaj I	553.910	96,4	550.825	96,4	100,0	102,6	102,6	101,6	102,3
vojaški	3.365	0,6	3.410	0,6	99,9	96,2	95,5	96,9	96,1
prejemniki akontacij	141	0,0	149	0,0	100,0	86,5	88,2	87,6	88,7
kmečki po SZK	1.651	0,3	1.758	0,3	98,4	82,7	82,3	86,7	84,2
skupaj II	559.067	97,3	556.142	97,3	100,0	102,5	102,5	101,5	102,2
državni	15.320	2,7	15.533	2,7	99,6	95,1	95,8	96,0	96,1
skupaj III	574.387	100,0	571.675	100,0	100,0	102,3	102,3	101,4	102,0
del vdovske pokojnine	43.580	-	42.830	-	100,4	106,7	107,0	104,4	106,1

Vir: Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Republike Slovenije (2010, 2).

Tabela 1 prikazuje vrste pokojnin in odstotke njihovih prejemnikov. Največ je prejemnikov starostnih pokojnin – septembra 2010 jih je bilo 366.919, kar predstavlja približno dve tretjini vseh prejemnikov pokojnin. Preostanek pokojnin so invalidske (16 odstotkov), družinske (10 odstotkov), vdovske (6 odstotkov) in še nekatere druge, ki pa jih prejema manj kot odstotek upokojujencev. »Starostna pokojnina je pokojninski prejemek, ki pripada zavarovancu ob dopolnitvi določene starosti in pokojninske dobe, če izpolnjuje pogoje, ki so zahtevani« (Priatelj 2000, 217).

Pravico do invalidske pokojnine pridobi zavarovanec, pri katerem je nastala invalidnost I. kategorije (ko zavarovanec ni več zmožen opravljati organiziranega pridobitnega dela ali, če je pri njem podana poklicna invalidnost, nima pa več preostale delovne zmožnosti). Zavarovanec II. kategorije pridobi pravico do invalidske pokojnine, če ni zmožen za drugo ustrezno delo brez poklicne rehabilitacije, ta pa mu ni zagotovljena zaradi starosti nad 50 let. Zavarovanec II. ali III. kategorije pridobi pravico do invalidske pokojnine, če mu ni zagotovljena ustrezna zaposlitev oz. prerazporeditev, ker je dopolnil polno starost 63 oz. 61 let (Priatelj 2000, 217–224).

»Osnova za odmero vdovske oziroma družinske pokojnine je starostna ali invalidska pokojnina, ki bi jo zavarovanec pridobil ob smrti, oziroma pokojnina, ki je uživalcu pripadala ob smrti. Vdovska pokojnina se odmeri v višini 70 odstotkov osnove za odmero pokojnine,

osnova za družinsko pokojnino pa se odmeri glede na število upravičenih družinskih članov« (Prijetelj 2000, 248).

»Državna pokojnina je pravica, ki ne temelji na pogoju predhodnega zavarovanja in plačevanja prispevkov in zato ne izhaja iz zavarovalnih načel. Je neke vrste univerzalna pravica državljanov oz. prebivalcev« (Prijetelj 2000, 248–249).

Tabela 3.2: Povprečno število vseh prejemnikov pokojnin v Sloveniji med letoma 2000 in 2009

POVPREČNO ŠTEVILO VSEH PREJEMNIKOV POKOJNIN po letih												
leto	starostni	invalidski	družinski	vdovski	skupaj I	vojaški	prejem. akont.	kmečki po SZK	skupaj II	državni	skupaj III	del vdovske
1	2	3	4	5	6=2do5	7	8	9	10=6do9	11	12=10do11	13
2000	282.005	97.804	86.976	663	467.448	4.548	450	9.744	482.190	50	482.240	-
2001	287.926	97.704	84.260	4.617	474.507	4.459	421	8.560	487.947	4.538	492.485	138
2002	295.304	97.621	81.688	9.285	483.898	4.402	393	7.420	496.113	12.970	509.083	3.408
2003	302.365	97.433	78.818	13.295	491.911	4.299	353	6.345	502.908	14.843	517.751	5.814
2004	308.443	96.556	76.038	16.789	497.826	4.197	324	5.367	507.714	16.140	523.854	7.271
2005	315.092	96.665	73.254	19.977	504.988	4.089	298	4.522	513.897	17.178	531.075	9.201
2006	322.755	96.115	69.735	22.569	511.174	3.962	277	3.784	519.197	17.690	536.887	19.030
2007	332.780	94.511	65.601	25.913	518.805	3.829	250	3.157	526.041	17.432	543.473	31.741
2008	342.992	93.389	62.624	28.928	527.933	3.699	206	2.588	534.426	16.832	551.258	36.917
2009	354.514	92.123	59.699	32.119	538.455	3.550	168	2.087	544.260	16.168	560.428	40.380

Vir: Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Republike Slovenije (2010, 2).

Tabela nazorno prikazuje naraščanje prejemnikov pokojnin od leta 2000 do 2009. Če opazujemo na primer prejemnike starostnih pokojnin, vidimo, da se je v devetih letih število prejemnikov povečalo z 282.005 na 354.514 upokojencev. Razlika je kar 72.509 upokojencev (20,45 odstotkov). Pri invalidskih in družinskih pokojninah se je število le-teh od leta 2000 do leta 2009 nekoliko zmanjšalo; najbolj pa se je povečalo število prejemnikov vdovskih pokojnin; in sicer leta 2000 je vdovsko pokojnino prejelo 663 upokojencev, leta 2009 pa 32.119 upokojencev. To je kar 31.456 upokojencev več kot leta 2000 in to pomeni, da se je število prejemnikov vdovskih pokojnin skoraj petdesetkrat povečalo, kar je lahko posledica blažjih pogojev za pridobitev vdovskih pokojnin, oziroma je pokojnina po umrlem partnerju višja od posameznikove lastne pokojnine in mu tako ob partnerjevi smrti pripada višja - vdovska pokojnina.

Tabela 3.3: Zneski pokojninskih osnov upokojencev v Sloveniji

POKOJNINSKE OSNOVE, 9/2010	
<i>vrsta</i>	<i>znesek v EUR</i>
<i>najnižja pokojninska osnova</i>	544,61
<i>najvišja pokojninska osnova</i>	2.178,44
<i>osnova za odmero dodatnih pravic</i>	412,54
<i>polovica najnižje pokojninske osnove</i>	272,31

Vir: Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Republike Slovenije (2010, 6).

»Starostna pokojnina se odmeri od pokojninske osnove. Pokojninska osnova je mesečno povprečje plač in zavarovalnih osnov v določenem obdobju, ki se skladno z zakonom valorizira na raven zadnjega leta pred upokojitvijo. Pokojninsko osnovo zavarovanca tvori mesečno povprečje plač in zavarovalnih osnov iz katerihkoli zaporednih 18 let zavarovanja po 1.1.1970, ki so zanj najugodnejša« (Priatelj 2000, 179).

Najnižja pokojninska osnova po podatkih ZPIZ-a iz leta 2010 znaša 544,61 evrov. Najvišja pokojninska osnova pa znaša 2.178,44 evrov. Med najnižjo in najvišjo pokojninsko osnovo je torej 1633,83 evrov razlike, oziroma je najnižja pokojninska osnova kar štirikrat nižja od najvišje osnove.

Tabela 3.4: Podatki o višini pokojnin v Sloveniji

VIŠINA POKOJNIN, 9/2010	
<i>vrsta</i>	<i>znesek v EUR</i>
<i>najnižja pokojnina po 56. členu ZPIZ - 1</i>	190,61
<i>kmečka pokojnina po SZK</i>	231,47
<i>kmečka borčevska pokojnina po SZK (431.čl.)</i>	462,93
<i>državna pokojnina</i>	181,36
<i>najvišja izplačana pokojnina</i>	2.217,11
<i>del vdovske pokojnine (povprečni znesek)</i>	62,56

Vir: Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Republike Slovenije (2010, 6).

Če natančneje pogledamo zneske najnižjih pokojnin v Sloveniji, vidimo, da znaša najnižja pokojnina komaj nekaj več kot 190 evrov. Kmečka pokojnina znaša slabih 232 evrov, kmečka borčevska pokojnina približno 463 evrov, državna pokojnina pa nekaj več kot 181 evrov. Če torej znaša najnižja pokojninska osnova 544,61 evrov, najnižja pokojnina po 56. členu ZPIZ-a pa dobrih 190 evrov, pomeni, da je najnižja pokojninska osnova še vedno 435 evrov višja od najnižje pokojnine. Najnižja pokojnina je skoraj petkrat manjši znesek od najnižje pokojninske osnove. Priatelj (2000), pravi, »da je zavarovancu, ki pridobi pravico do starostne pokojnine zagotovljena najnižja pokojnina v višini 35 % najnižje pokojninske osnove (ta znaša 190.61 EUR)«.

Tabela 3.5: Zneski povprečnih pokojnin z varstvenim dodatkom v Sloveniji

POVPREČNA POKOJNINA Z VARSTVENIM DODATKOM, 9/2010							
povprečna pokojnina	zneski v EUR		indeksi				
	9/2010	1-9/2010	$\frac{9/10}{8/10}$	$\frac{9/10}{9/09}$	$\frac{1-9/10}{1-9/09}$	$\frac{9/10}{12/09}$	$\frac{1-9/10}{1-12/09}$
<i>povprečna bruto pokojnina</i>							
<i>starostna</i>	626,33	627,21	99,9	100,8	100,8	100,9	100,8
<i>invalidska</i>	499,58	500,66	99,9	100,5	100,6	100,7	100,7
<i>družinska oz. vdovska</i>	430,53	429,40	100,8	100,3	100,2	101,0	100,3
skupaj	578,05	577,82	100,2	101,0	101,0	101,1	101,0
<i>povprečna neto pokojnina</i>							
<i>starostna</i>	623,45	624,32	99,9	100,8	100,8	100,9	100,8
<i>invalidska</i>	498,92	499,98	99,9	100,6	100,6	100,7	100,7
<i>družinska oz. vdovska</i>	430,27	429,11	100,8	100,3	100,2	101,0	100,3
skupaj	575,97	575,74	100,2	100,9	100,9	101,1	100,9

Vir: Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Republike Slovenije (2010, 6).

Povprečna bruto starostna, invalidska in družinska oziroma vdovska pokojnina z varstvenim dodatkom v Sloveniji znaša 578 evrov, neto pokojnina pa slabih 576 evrov.

Tabela 3.6: Zneski povprečnih neto pokojnin v Sloveniji

POVPREČNA NETO POKOJNINA Z VD 1-7 /2010		
vrsta	zneski v EUR	delež v plači v %
<i>starostna</i>	624,53	65,5
<i>invalidska</i>	500,24	52,4
<i>družinska</i>	429,28	45,0
skupaj	575,81	60,4
POVPREČNA NETO PLAČA 1-7/2010		
znesek v EUR:	953,78	

Vir: Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Republike Slovenije (2010, 8).

Ko povprečje neto pokojnin (starostne, invalidske in družinske) primerjamo s povprečno neto plačo (953,78 evrov), ugotovimo, da starostna pokojnina predstavlja 65,5 odstotkov plače, invalidska pokojnina 52,4 odstotkov plače, družinska pa 60,4 odstotkov. Primerjava med povprečno neto pokojnino in povprečno neto plačo se mi zdi zelo smiselna, saj je lepo razvidno, koliko se posameznikovi dohodki po upokojitvi zmanjšajo.

Tabela 3.7: Razporeditev pokojnin v Sloveniji v različnih intervalih

RAZPOREDITEV POKOJNIN						9/2010
intervali zneskov pokojnin v EUR	vse pokojnine		starostne pokojnine		kumulativa starostne pokojnine	
	število	str. v %	število	str. v %	število	str. v %
do 100,00	31.836	5,7	21.623	5,8	21.623	5,8
100,01 - 200,00	19.974	3,6	9.809	2,6		
200,01 - 300,00	24.429	4,4	11.081	3,0		
300,01 - 400,00	47.978	8,7	19.307	5,2		
400,01 - 500,00*	130.171	23,5	70.532	19,0	110.729	29,8
500,01 - 600,00	82.607	14,9	60.120	16,2		
600,01 - 700,00	70.928	12,8	55.720	15,0		
700,01 - 800,00	50.251	9,1	40.924	11,0		
800,01 - 900,00	32.175	5,8	26.995	7,3		
900,01 - 1.000,00	19.906	3,6	16.809	4,5	200.568	54,0
1.000,01 - 1.100,00	13.074	2,4	11.087	3,0		
1.100,01 - 1.200,00	8.641	1,6	7.344	2,0		
1.200,01 - 1.300,00	6.166	1,1	5.060	1,4		
1.300,01 - 1.400,00	3.817	0,7	3.554	1,0		
1.400,01 - 1.500,00	2.646	0,5	2.484	0,7	29.529	8,0
1.500,01 - 1.600,00	2.236	0,4	2.089	0,6		
1.600,01 - 1.700,00	1.979	0,4	1.858	0,5		
1.700,01 - 1.800,00	3.584	0,6	3.441	0,9		
od 1.800,01	1.495	0,3	1.495	0,4	8.883	2,4
skupaj	553.893	100,0	371.332	100,0	371.332	100,0

Vir: Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Republike Slovenije (2010, 7).

Zadnja tabela prikazuje kolikšno število upokojencev prejema starostne pokojnine v okviru določenih zneskov. Kot lahko vidimo, kar 31.836 pokojnin znaša komaj 100 evrov ali manj, a to so največkrat družinske pokojnine, ali če je bila oseba zavarovana za ožji obseg pravic, oziroma če prejema sorazmerni delež pokojnine po mednarodnem sporazumu (Priatelj, 2000). Mogoče je tudi, da posameznik prejema dve pokojnini hkrati in je vdovska le dodatek, če je starostnikova pokojnina zelo nizka.

35,6 odstotkov starostnih pokojnin je manjših ali enakih 500 evrov, kar 51,8 odstotkov vseh starostnih pokojnin pa je manjših ali enakih 600 evrov, 35,2 odstotkov starostnih pokojnin pa se giblje med 400 in 600 evrov. Iz tabele je torej razvidno, da dobra polovica starostnikov (192.472) prejema nizko starostno pokojnino (do 600 evrov).

Če malce poenostavimo, pokojnine v Slovenije znašajo v povprečju 60 odstotkov nekdanje povprečne starostnikove neto plače, ki je znašala povprečno 954 evrov. Za upokojenca z nekoč nadpovprečno plačo lahko pokojnina znaša 2.217,11 evrov, nekaterim pa pripada le minimalna državna pokojnina v znesku 190.61 evrov. Delež upokojencev, ki prejemajo starostne pokojnine, je od leta 2000 do leta 2009 narasel za slabih 21 odstotkov, najvišji delež

pokojnin – 130.171 pokojnin, oz. nekaj manj kot 24 odstotkov pokojnin se giblje v območju med 400 in 500 evrov mesečno.

4 SOCIALNA IZKLJUČENOST IN REVŠČINA STAREJŠEGA PREBIVALSTVA

Beck (2001, 23–25) o logiki porazdelitve bogastva in porazdelitvah tveganja omenja, da je v razvitejših modernih družbah družbena proizvodnja tveganj sistematično povezana z družbeno proizvodnjo bogastva, tako pa so tudi konflikti in problemi porazdelitve v družbi pomanjkanja povezani s konflikti in problematiko, ki izvira iz definicije proizvodnje in porazdelitve proizvedenih tveganj.

V visoko razvitih, bogatih državah blaginje na Zahodu se zdaj dogaja dvoje. Na eni strani »boj za vsakdanji kruh« - v primerjavi z materialno preskrbljenostjo vse do prve polovice dvajsetega stoletja in s tretjim svetom, ki ga ogroža lakota - izgublja status glavnega problema, ki zasenči vse drugo. Ob neprestani modernizaciji procesov položaji v družbi in družbeni konflikti, ki porazdeljujejo bogastvo, sčasoma pričnejo sovpadati z družbenimi konflikti in položaji, ki porazdeljujejo tveganja (Beck 2001, 25).

Pri pojasnjevanju tveganj, v tem primeru revščine in slabega gmotnega oziroma materialnega položaja starejših se uporablja tudi izraz socialna izključenost. Nekateri avtorji (Abrahamson 1995) opisujejo revščino kot skrajno obliko socialnih neenakosti v modernih družbah ter socialno izključenost kot skrajno obliko marginalizacije in neenakosti v sodobnih postmodernih družbah.

Zaradi široke in ohlapne definiranosti se pojem socialne izključenosti precej prekriva z drugimi koncepti, predvsem s konceptom revščine. Pogosto je revščina razumljena bodisi kot vrsta materialne izključenosti bodisi kot eden od pogojev socialne izključenosti. Ko je revščina razumljena v smislu materialnega pomanjkanja, je družbena izključitev širši, multidimenzionalen in bolj gibljiv koncept kot revščina. V primeru, da revščino razumemo kot vsestransko prikrajšanost, pa je tudi ta večdimenzionalna, saj poleg materialne prikrajšanosti zajema tudi vse nematerialne vidike in posledice le-te.

V primeru, da revščino razumemo v ožjem smislu kot materialno pomanjkanje, je socialna izključenost bistveno širši, večdimenzionalen ter bolj dinamičen koncept od revščine. Če pa

revščino definiramo širše, kot relativno prikrajšanost, je tudi revščina razumljena večdimenzionalno, saj so poleg materialnih poudarjeni tudi nematerialni vidiki ter posledice prikrajšanosti (Hlebec in drugi 2010, 20).

Pojem socialne izključenosti izhaja iz Francije in je razumljen širše, kot družbena izključenost, ne le kot ekonomski, socialni in politični, temveč tudi kot moralni problem. Zaradi izključenosti namreč tudi prihaja do pomanjkanja solidarnosti v družbi in do trganja družbenih vezi. Room (Room v Stropnik 1990) pravi, da je to neuresničevanje oziroma slabo uresničevanje socialnih pravic državljanov, ki so splošno opredeljene kot pravica do določenega osnovnega življenjskega standarda in pravica sodelovati v pomembnih socialnih in poklicnih institucijah družbe. Room predpostavlja načine izključevanja, ki v bolj kompleksnih, večdimenzionalnih in dlje časa trajajočih oblikah vodijo v socialno izključenost posameznikov in skupin.

Room (Room v Stropnik 1990) govori o socialni izključenosti na naslednjih življenjskih področjih:

1. dohodki, razni davki in socialna zaščita,
2. trošenje in zadolženost,
3. izobraževanje, zaposlovanje (delovne razmere) ter usposabljanje za poklic,
4. bivanjske razmere,
5. zdravstveno varstvo in zdravje,
6. socialno varstvo,
7. sosedska opora oziroma socialne mreže.

Na ravni Evropske Unije (EU) je ena prvih definicij socialne izključenosti nastala v okviru projekta Opazovalnega telesa EU za nacionalne politike boja proti socialni izključenosti v začetku devetdesetih let. Tu je socialna izključenost definirana glede na prikrajšanost posameznika ali skupine:

- hkratna prikrajšanost na različnih področjih življenja (področje dohodkov, davkov in socialne zaščite, potrošnje in zadolženosti, izobraževanja, zaposliteve in poklicnega usposabljanja, delovnih razmer, bivanjskih razmer, zdravja in zdravstvene oskrbe, socialnega varstva, sosedske opore oziroma socialne mreže,
- možnosti dostopa do glavnih družbenih institucij, prek katerih poteka distribucija različnih možnosti, so majhne oziroma podpovprečne,

- prikrajšanosti se ohranjajo skozi čas.

Tako opredeljena socialna izključenost torej pomeni dolgotrajno večdimenzionalno prikrajšanost, ki je povezana z izključenostjo iz glavnih socialnih in poklicnih institucij v družbi (Hlebec in drugi 2010, 15).

Socialna izključenost pomeni ne vključenost starostnikov, posameznikov ali drugih skupin v sheme delovanja lastnih družb na političnem, ekonomskem in socialnem področju. To definira tudi nedostopnost in nesodelovanje v raznih institucijah, družbenih virih in splošno razpoložljivih priložnostih in možnostih, ki so nujne za materialno in socialno varnost in zagotavljanje življenjskih virov ter razmer posameznika. Hkrati stanje socialne izključenosti pogosto spremlja slaba vpetost posameznikov v mreže medosebnih odnosov in njihova slaba udeležba v službenem dogajanju - npr. politična ali kulturna udeležba.

V tem primeru gre torej za raziskovanje izključenosti oziroma izključevanje starejših iz dostopa do institucij in družbenih virov in iz sodelovanja v institucijah in družbenih virih, ki so pomembni za njihovo materialno in socialno varnost ter zagotavljanje primerne kakovosti življenja, vpetost starejših v medosebna omrežja ter stopnja njihove udeležbe v družbenem dogajanju (Hlebec in drugi 2010, 16–17).

Dejavniki, ki se največkrat navajajo kot ključne determinante socialne izključenosti oziroma procesa izključevanja, so revščina, brezposelnost in neaktivnost ter pomanjkanje priložnosti za izobraževanje - torej materialni vidik, slaba vključenost oziroma ne vključenost v trg delovne sile in slaba vključenost oziroma ne vključenost v izobraževalne sisteme. Običajna predpostavka je, da na individualni ravni predvsem nezaposlenost in primanjkovanje pri dohodkih pogojujeta nakopičenje bodočega vesplošnega primanjkljaja in depriviranosti (Stropnik 2010, 92).

Od področij socialnega izključevanja so v družboslovni literaturi (poleg izobraževanja, položaja na trgu delovne sile in denarne prikrajšanosti) posebej izpostavljena še naslednja:

- Izključenost iz sistema socialne varnosti: gre za situacije, ko posamezniki, ki so v težavni socialni situaciji in/ali v pomanjkanju, ne prejemajo socialnih pomoči, bodisi zato, ker do njih niso upravičeni (nepokritje s socialnimi prejemki), bodisi zato, ker jih ne uveljavljajo (zanje ne vložijo zahtevkov).
- Izključenost na področju potrošnje: izključevanje iz dostopa do dobrin in storitev, ki omogočajo vključenost posameznikov v običajne načine življenja, na primer dostop do trajnejših dobrin, telefona (problem komuniciranja), dostop do interneta,

rekreacijskih, kulturnih in prostočasovnih aktivnosti. Izključenost iz storitev, na primer: zavarovanje ipd.

- Finančna izključenost oziroma izključenost dostopa do bančnih storitev: gre za problematiko, na katero se šele v zadnjih letih opozarja predvsem v najbolj razvitih državah. Gre za izključevanje, ki postane zares problematično šele, ko večina populacije poseduje bančni račun oziroma, ko dejstvo, da posameznik ne poseduje bančnega računa hkrati tudi definira izključitev iz dostopa do raznoraznih dobrin in storitev, za dostop katerih je pogoj bančni račun, npr. uporaba čekov ali kreditne kartice za plačilo na obroke, prejemanje socialne pomoči na bančni račun ipd..

4.1 REVŠČINA

»Revščina ni nekaj danega in nespremenljivega, temveč je rezultat dogovora, ki temelji na presoji, kaj so za konkretno okolje razumljivi in sprejemljivi standardi življenja in življenjskega stila. Odstopanje od dogovorjenih standardov v smislu »ne imeti« pa je opredeljeno kot revščina« (Haralambos 2001, 28).

Revščina ni povezana le s nizkimi dohodki ampak je kompleksnejši pojem, ki se v sodobni sociologiji pogosto razširjeno pojmuje kot koncept socialne izključenosti. Po razlagi nekaterih avtorjev je torej termin socialna izključenost širši od termina revščina, saj naj bi obsegal ne le šibke materialne vire ampak tudi nezmožnost participacije v ekonomskem, političnem, kulturnem in socialnem življenju po nekaterih definicijah pa tudi izključenost in prevladujoče usmeritve družbe. Obsega odnos posameznika in njegovo vpetost v štiri glavne družbene sisteme: ekonomsko, socialno (socialna država), politično (pravni in demokratični okvir) in medosebno sfero (vpetost v socialna omrežja; družina in prijatelji) (Stropnik 2010, 85).

Razlogi za revščino so zelo različni, tako v vsaki posamezni družbi, kot tudi med družbami. Toda kljub različnim poudarkom, ki so rezultat lokalne »barvitosti« in raznolikosti, lahko kot bistvene vzroke omenimo sledeče:

- izguba zaposlitve,
- nezadostni ali neustrezni ukrepi države blaginje, npr. oblika socialne podpore in delavsko zavarovanje, v katerega bi bili vključeni brezposelni in nezaposleni,
- neenakost v gospodarskem, političnem, rasističnem in ostalem smislu (Gans v Novak, 1994).

Revščina je konceptualizirana tudi kot socializacijsko in psihološko stanje. Za revne naj bi bil značilen poseben sindrom vrednot, aspiracij in psiholoških značilnosti, ki zavirajo njihove dosežke in sprožajo specifične vedenjske odklone. Te njihovo revščino le še ojačajo in se prek socializacijskih vzorcev medgeneracijsko prenašajo (Corcoran v Novak, 1994).

4.1.1 Relativna, absolutna in subjektivna revščina

Revščino je potrebno pojmovati v relativnih, ne pa na primer v absolutnih terminih. Z vidika zmožnosti, udobja in samospoštovanja, ki je v družbi normalno dosegljivo, so revni tisti posamezniki, ki so glede omenjenega deprivirani. To so spremenljivi povprečni standardi določene skupnosti, ki definirajo perspektivo revščine, zato je posameznik, čigar zadovoljitev potreb pade pod te standarde, reven. Pojem revščine v določeni družbi je torej potrebno dojemati v odnosu do življenjskih standardov te družbe (Novak 1994, 27).

»Pojmovni okvir relativne revščine poskuša v spoznavne okvire vpeljati dvom v absolutno ne/enakost in poudariti raznolikost potreb tako v različnih družbenih okoljih kot tudi v različnih obdobjih« (Haralambos 2001, 28).

Relativna revščina je opredeljena kot »stanje«, ki prikazuje neenakost na področju dohodkov v družbi. Prikazuje odstotni delež ljudi, ki živijo pod določeno ravnjo dohodkov ali izdatkov. Dohodkovna revščina pa je stanje, ko ni dovolj denarja za zagotavljanje osnovnih potreb po hrani, obleki in stanovanju (Hlebec 2009, 90).

Delež izdatkov za hrano je eden prvih kazalnikov, ki se uporablja za oceno dohodkovnega položaja osebe/gospodinjstva, oziroma revščine. Poleg tega k strukturi izdatkov za življenjske potrebščine spadajo še stroški za komuniciranje in stanovanja: voda, elektrika, plin in drugo gorivo. Nato so tu še brezalkoholne pijače, alkohol in tobak, obleka, obutev in storitve hotelov, kavarn ter restavracij. Sledijo še stroški pohištva, opreme in vzdrževanje le-te, stroški povezani z zdravjem, transportom, rekreacijo in kulturnih udejstvovanj, stroški izobraževanja ter drugih dobrin in storitev (Stropnik 2010, 60).

Absolutna revščina se nanaša na osnovne človeške potrebe. Če te niso vsaj delno zadovoljene, človek ne more obstajati niti kot biološko bitje. To pa so potrebe po:

- prehrani, ki se meri s številom zaužitih beljakovin in kalorij,

- bivališču, ki se meri s kakovostjo bivališča in ravno zasedenosti le-tega,
- zdravju, ki se meri s stopnjo smrtnosti pri otrocih in kakovostjo zdravstvenih kapacitet, ki so razpoložljive (Haralambos, 2001).

Rowntree (Rowntree v Novak 1994), je absolutno revščino definiral kot »temeljno revščino«, operacionaliziral pa jo je kot »minimalno vsoto denarja, s katero se lahko zagotovijo osnovne fizične potrebe. To je eksistenčni minimum, izračunan na osnovi potrebe hrane za preživetje«.

Molly Orshansky (Orshansky v Novak 1994) je pri opisovanju minimalnih stroškov na primer izhajala iz prehrabnih standardov in potrošniških vzorcev, ki jih ugotavlja ministrstvo za kmetijstvo v ZDA. Izračunavanje dohodka, potrebnega za kritje tako prehranskih kot drugih življenjskih stroškov, se imenuje kar po njej – »Orshansky indeks«, in je v uporabi od sredine šestdesetih let. Na osnovi življenjskih stroškov določenega tipa gospodinjstva je Orshansky ocenila stroške za prehrano za različne tipe gospodinjstev. Minimalne stroške za prehrano pa je pomnožila z recipročno vrednostjo deleža minimalnih stroškov za hrano v konkretnem tipu gospodinjstva.

Zagovorniki subjektivnega pristopa k analiziranju revščine poskušajo zapolniti vrzel med relativno in absolutno revščino s poudarjanjem posameznikovega dojemanja stanja revščine (Haralambos, 2001). V tem smislu je ta pristop le ena oblika raziskovanja kvalitete življenja, omejenega na tisti del prebivalstva, kjer se po objektivnih kazalcih lahko sklepa na nezadovoljstvo z danim materialnim in sploh življenjskim standardom.

Pri subjektivni revščini gre torej za subjektivno oceno lastne revščine, oziroma kako revnega se pravzaprav počuti vsa posameznik posebej. Posameznik torej sam, brez nekega teoretskega koncepta oceni oziroma opiše, kako revnega se počuti.

4.2 REVŠČINA STAREJŠEGA PREBIVALSTVA

Če vprašamo ljudi, kdo trpi pri nas največje pomanjkanje in revščino, velika večina postavi na prvo mesto starejše ljudi, invalidne in bolne. Kaj lahko potem rečemo šele o tistih starejših ljudeh, ki so invalidsko upokojeni, bolni in povrh vsega še sami? Strokovnjaki so mnenja, da je odločilno za presojo, ali je kdo reven ali ne, koliko svojih potreb more zadovoljiti in s kolikšno zamudo jih zadovolji v primerjavi z drugimi ljudmi v družbi, v kateri živi. Revščina je potemtakem pomanjkanje sredstev, ki jih drugi nimajo. Revščina je neko kontrastno stanje, stanje relativne prikrajšanosti (Požarnik 1981, 95).

Starejši ljudje niso prikrajšani le zaradi starosti, pač pa zaradi številnih stvari, ki jih starost prinaša: starejši so povprečno manj izobraženi, manj zdravi, imajo slabše stanovanjske razmere, ne znajo uveljavljati svojih pravic in podobno. Niso pa vsi upokojenci enako prikrajšani. Med njimi so velike socialne in ekonomske razlike, ki z leti naraščajo. Posebno so prikrajšane starejše ženske, ki v strukturi starostnikov prevladujejo in ker imajo v povprečju nižje pokojnine kakor moški (Požarnik 1981, 96).

Neenakosti med upokojenci v starejši dobi so povezane s količino sredstev, s katerimi so posamezniki razpolagali pred upokojitvijo (z višino plače). Zaposlitveni status v delovno aktivnem času življenja določa plačo oziroma plačilni razred in s tem tudi priložnost za varčevanje in investiranje v lastnino. Dostop do pokojnine je odvisen tudi od tipa zaposlitve. Poleg neenakosti v zaposlitvenem razredu so najbolj izpostavljene določene skupine, kot so ženske, etnične manjšine, invalidi in drugi, ki so kakorkoli prikrajšani in doživljajo diskriminacijo na trgu dela in so tako manj zmožni si zagotoviti varnejšo in dobro plačano zaposlitev. Na koncu upokojitev še okrepi zmanjšani družbeni status in manjše pokojninske dohodke, starostniki pa se znajdejo v oteženem vsakodnevnem individualnem preživetju (Walker v Bond in Coleman 1990, 235).

Bolj kot starost sama, različne družbene politike ustvarjajo, pospešujejo ali ohranjajo ekonomsko odvisnost in revščino v starosti. Čeprav je revščina v starosti primarno razlog nizkega ekonomskega in družbenega statusa pred upokojitvijo in manj uveljavljenega družbenega statusa upokojenca, so ugodnosti statusa upokojenca prav tako zelo nizke. Politika na področju zaposlovanja in družbene varnosti ima velik vpliv na porast revščine v starosti (Walker v Bond in Coleman 1990, 243).

Ob koncu 20. stoletja so bile države primorane ukrepati zoper posledicam pospešenega povečanja prebivalstva in zmanjševanja rodnosti ter s povečanja deleža starejšega prebivalstva, najbolj prav tam, kjer se podaljšuje pričakovana življenjska doba ljudi ob rojstvu. Podatki prav tako kažejo, da je stopnja tveganja revščine v Sloveniji 11,9 odstotna, starejše pa revščina ogroža kar v 21 odstotkih (SURs, 2010).

Podatki za Slovenijo kažejo, da je bila stopnja tveganja dohodkovne revščine za starejše prebivalstvo v določenem opazovanem obdobju višja od stopnje tveganja dohodkovne revščine za mlajše prebivalstvo. Tveganje dohodkovne revščine je bilo za starostno skupino

55–59 let samo v prvih dveh opazovanih obdobjih manjše kot za mlajše prebivalstvo. Kasneje, v letih 2001–2003 in 2003–2005, je bila za to starostno skupino stopnja tveganja dohodkovne revščine že višja v primerjavi z mlajšim prebivalstvom. Stopnja tveganja dohodkovne revščine se s starostjo povečuje, najbolj očitna razlika pa je med starostnima skupinama 60–64 in 65–74 let (Hlebec 2009, 90).

Relativna revščina je veliko bolj pogosta med starejšim prebivalstvom – 17,5 odstotka, kot med mlajšim – 10,3 odstotka. S starostjo le-ta namreč tudi narašča. Stopnja relativne revščine je precej višja med starejšimi ženskami – 22 odstotkov, kot med starejšimi moškimi – 11,5 odstotkov. Le v starostni skupini 55–59 let je situacija drugačna. Dohodkovni položaj žensk, mlajših od 60 let, se ne razlikuje bistveno od položaja moških, kar gre pripisati podobnim stopnjam aktivnosti obeh spolov.

Stopnja tveganja revščine je za starejše ženske po 60. letu (in še zlasti po 65. letu) precej višja od tiste za moške. Starejše ženske niso zaslužile tako visokih pokojnin kot enako stari moški. Od žensk, starih 65 let in več, skoraj vsaka četrta živi v samskem gospodinjstvu, poleg tega pa je med osebami, starih 65 let in več, precej več žensk kot moških (Stropnik 2010, 36). Vse to so vzroki za visoko stopnjo tveganja revščine med ženskami. V letih 2005–2007, je bilo relativno revnih skoraj 26 odstotkov žensk, starih od 65–74 let. Še veliko slabši je bil položaj tistih žensk, ki so živele v samskih gospodinjstvih: v starosti 55–59 let je bilo relativno revnih nekaj manj kot dve petini, v starosti 65–74 let pa več kot polovica (Stropnik 2010, 37).

Pregled socialno-ekonomske strukture prebivalstva v Sloveniji v opazovanem obdobju, med leti 1997–1999 in 2003–2005, pokaže, da se je rahlo povečal delež aktivnih oseb v celotnem prebivalstvu, medtem ko se je delež upokojencev precej bolj povečal. V prvem opazovanem obdobju, med leti 1997–1999 in 1999–2001, se je relativni dohodkovni položaj starejšega prebivalstva še izboljševal, nato pa je v vseh ostalih letih sledilo poslabšanje, ki je očitna posledica pokojninske reforme. Med leti 1999–2001 in 2001–2003 je prišlo do relativnega poslabšanja položaja prebivalstva samo v najstarejših starostnih skupinah (65–74 in 75 let in več), medtem ko so med leti 2001–2003 in 2003–2005 relativno padanje realnega dohodka (v primerjavi s celotnim prebivalstvom) izkusile vse starostne skupine prebivalstva nad 54 let. Prebivalstvo, staro 75 let in več, je izkusilo največje relativno poslabšanje in celo padanje realnega dohodka.

5 STRATEGIJE PREŽIVETJA STAROSTNIKOV

Ker je cilj moje naloge raziskati in preučiti načine oziroma strategije preživetja starostnikov z nizkimi pokojninami, se v empiričnem delu naslanjam na projekt *Revščina in materialna deprivacija starejšega prebivalstva*, kjer so bile strategije preživetja zelo natančno opredeljene in razdeljene med aktivne in pasivne strategije preživetja in spopadanja z revščino. Opredelitev strategij mi bo služila pri opisovanju končnih ugotovitev in osmišljanju podatkov, pridobljenih s pomočjo kvalitativnih poglobljenih intervjujev.

V okviru projekta *Revščina in materialna deprivacija starejšega prebivalstva* so navedene naslednje strategije shajanja z revščino razdeljene na tri temeljne razsežnosti. Prva razsežnost se nanaša na **stopnjo aktivnosti**, druga na **smer delovanja** in tretja na **vrsto akterja**. Glede na stopnjo aktivnosti so strategije razdeljene na pasivne strategije, ki pomenijo predvsem omejevanje in zmanjševanje potreb in aktivne strategije, kjer si posamezniki priskrbijo dodatne vire s katerimi se uspešneje spopadajo s slabim socialnim in finančnim stanjem. Glede na vrsto akterja ločimo individualne, družinske in pa skupnostne strategije. Pri individualnih gre za (pasivne ali aktivne) strategije posameznika, da bi lažje shajal v neugodnih finančnih razmerah. Podobno velja za družinske strategije, ki so prisotne v primeru, ko posamezniki živijo v istem gospodinjstvu z drugimi člani družine in se cela družina kot enota poslužuje aktivnih ali pasivnih, notranjih oziroma zunanjih strategij. Analitično lahko opredelimo tudi skupnostne strategije, v katerih je akter bolj ali manj tesno povezana skupina npr. sosedska skupnost (neformalno omrežje) ali formalno organizirana skupina (npr. Društvo upokojencev) (Stropnik 2010, 105–106).

5.1 PASIVNE STRATEGIJE

Kot že omenjeno gre pri pasivnih strategijah večinoma za različne oblike omejevanja raznih potreb. Navedene strategije so razvrščene glede na pomembnost za kakovost. Najpogostejše oblike pasivnih strategij so:

- omejevanje vitalnih potreb,
- omejevanje pri 'priboljških',
- omejevanje nujnih popravil,
- omejevanje večjih vlaganj in nakupov,
- omejevanje prostočasnih aktivnosti - potovanj, izletov, počitnic, zdravilišč, konjičkov in kulturne potrošnje,
- črpanje preteklih prihrankov,

- prejemanje pomoči s strani organizacij in društev (npr. Rdečega križa ali Karitasa) in omejevanje pri nakupu oblačil (Stropnik 2010, 107).

Pri omejevanju vitalnih potreb lahko v prvi vrsti govorimo o omejevanju na ravni prehrane. Naslednja kategorija omejevanja vitalnih potreb je vezana na omejevanje pri nakupu zdravil in zdravstvenih pripomočkov. Nato je tu omejevanje pri osebni higieni, kjer je omejevanje vidno predvsem tam, kjer se za osebno nego poslužujejo najete pomoči, ki terja finančne obremenitve. Pod omejevanjem vitalnih potreb najdemo tudi stanovanjske razmere, mobilnost, omejevanje pri stroških prevoza oziroma lastništvu prevoznega sredstva.

Omejevanje pri priboljških se nanaša predvsem na hrano. V drugi vrsti pa gre za priboljške v obliki storitev, npr. frizer, pedikura, taksi, mobilni telefon itd. (Stropnik 2010, 107).

Pri omejevanju nujnih popravil gre predvsem za popravila stanovanja, ki so nujno potrebna. Omejevanje večjih vlaganj in nakupov se veže zlasti na kupovaje daril, ki zahtevajo enkratne večje finančne izdatke. Gre za dobrine, ki sicer niso nujno potrebne za preživetje, a so kljub temu pomembne.

Omejevanje prostočasnih aktivnosti se kaže kot odpoved izletom in počitnicam, obisku zdravilišč, konjičkom in kulturni potrošnji.

Pri črpanju preteklih prihrankov gre predvsem za tiste, ki imajo finančno boljše stoječega partnerja in tiste, ki so v preteklosti boljše zaslužili ali pa so bili opravičeni do večjih odškodnin. Pri prejemanju pomoči s strani Rdečega križa ali Karitasa gre predvsem za pakete s hrano, osnovna živila, ki se prejemajo le nekajkrat letno. Nazadnje je tu še omejevanje pri nakupu oblačil. Kako pogosti so nakupi oblek in obutve in ali morda kaj od naštetega lahko dobijo od sorodnikov, sosedov ali prijateljev (Stropnik 2010, 108–113).

5.2 AKTIVNE STRATEGIJE

Za razliko od omejevanja potreb pri pasivnih strategijah gre pri aktivnih strategijah za aktivno delovanje in izkoriščanje virov, ki pripomorejo k zmanjševanju socialne in finančne deprivacije starostnikov. Najpogostejše oblike aktivnih strategij so:

- iskanje dodatnih finančnih virov dohodka in dobrin,
- samooskrba s hrano,
- gospodarjenje s hrano,
- gospodarjenje z viri,
- vzdrževanje socialnega omrežja in stikov,

- plačevanje storitev in uslug,
- delitev stroškov med družinskimi člani in
- delitev dela med družinskimi člani (Stropnik 2010, 113).

Iskanje dodatnih finančnih virov dohodka in dobrin: v to kategorijo sodijo predvsem storitve, ki jih starostniki opravljajo v zameno za finančno plačilo ali dobrino. Predvsem gre za aktivnosti, ki jih dopušča samo zdravje starostnikov (npr. šivanje, pospravljanje, varstvo otrok, likanje in kuhanje pri ženskah; pri moških pa pleskanje, mizarjenje in druga popravila). Samooskrba s hrano je zelo pomembna kategorija pri lažšanju finančnih težav starostnikov, saj jim poleg svežega sadja in zelenjave in drugih vrtnin, ki jih lahko starostniki pridelujejo sami, nudi tudi aktivno obliko preživljanja prostega časa in vzdrževanje občutka samostojnosti in samozadostnosti (Stropnik 2010, 114).

Gospodarjenje s hrano vključuje pridelavo ozimnice, pripravljane zalog večjih količin hrane, predelavo hrane in premišljene nakupe cenejših izdelkov, kupovanje kruha ob koncu dneva, kupovanje izdelkov, ki so tik pred iztekom roka trajanja, kupovanje obtolčenega sadja ali kupovanje hrane ob akcijskih dnevih ali ob otvoritvah trgovin.

Pri gospodarjenju z viri gre za maksimalno izrabo sredstev in premišljeno upravljanje z vsemi ostalimi viri in dobrinami, ki ne sodijo med živila. Sem sodijo načrtno varčevanje denarja za kurjavo, pogreb, za nujna popravila, darila, nepredvidene stroške, včasih tudi za izlet ali priboljšek. Strategija gospodarjenja je tudi plačevanje položnic tam kjer ni provizije in skrbno nadzorovanje stroškov in prihodkov (Stropnik 2010, 115).

Vzdrževanje socialnega omrežja in stikov je pravzaprav vzdrževanje in aktiviranje predvsem neformalnega socialnega omrežja, ki pomeni vir za spopadanje z materialno in socialno deprivacijo. Gre za investiranje v odnos z bližnjimi, z otroki, vnuki, sorodniki, sosedi in prijatelji.

Upokojenci se v povezavi s plačevanjem storitev lahko znajdejo v dveh vrstah stiske: eni iz različnih razlogov nočejo ali ne morejo črpati iz svojega socialnega omrežja in uporabljajo komercialne storitve, drugi pa članom svojega socialnega omrežja v zameno za uslugo odštejejo določen manjši znesek (Stropnik 2010, 116–119).

Delitev življenjskih stroškov med družinskimi člani prakticirajo predvsem upokojenci, ki bivajo s sorodniki. Povezana pa je tudi s kakovostjo medosebnih odnosov v družini.

Podobno velja za delitev dela med družinskimi člani, ki jo prakticirajo starejši, ki živijo z drugimi družinskimi člani v istem gospodinjstvu, v isti stavbi ali neposredni bližini in si

pogosto pomagajo pri gospodinjskih opravilih tako, da si ta vsakdanja opravila med seboj razdelijo (Stropnik 2010, 117–119).

6 EMPIRIČNI DEL

6.1 RAZISKOVALNI PROBLEM IN IZHODIŠČE RAZISKAVE

6.1.1 Cilj raziskave

Cilj raziskave je bilo ugotoviti, kako starostniki z nizkimi pokojninami shajajo skozi mesec ter raziskati strategije, s katerimi si organizirajo porabo oziroma mesečne izdatke. Zanimalo me je tudi, kdo starostnikom stoji ob strani ter jim nudi največ pomoči v primeru finančnih težav in kako občutijo materialno pomanjkanje, v katerem so se znašli po upokojitvi.

6.1.2 Raziskovalna vprašanja

Glavno raziskovalno vprašanje se je glasilo, *katere strategije preživetja uporabljajo starostniki z nizkimi mesečnimi dohodki?*

Specifična raziskovalna vprašanja pa so bolj podrobno preučila strategije organizacije stroškov, analizirala mesečne izdatke in finančno oporo starostnikov skupaj z njihovim občutjem lastnega materialnega položaja. Sestavljena so bila iz naslednjih podvprašanj:

- Katere strategije preživetja uporabljajo starostniki na področju oskrbe z osnovnimi živili in katere v primerih plačevanja drugih življenjskih stroškov (oblačila, obutev, stanovanje, prevoz, komunikacije, zdravstvena oskrba, kulturne prireditve, letni dopust, varčevanje, ...)?
- Na koga se starostniki najprej obrnejo, zlasti ko gre za lajšanje in zmanjševanje njihovih finančnih težav? Kdo zagotavlja starostnikom največjo oporo, morda družina, njihovi sorodniki, prijatelji, sosedje, ali institucije, ki nudijo formalne oblike pomoči starejšim?
- Kako starostniki doživljajo svojo revščino, prikrajšanost ter življenjsko situacijo, v kateri so se znašli?

6.2 VZOREC

Vzorec je obsegal skupno sedem oseb, pet žensk in dva moška starih od 67 do 80 let. Najpomembnejša skupna značilnost vseh intervjuvancev je bila zelo nizka pokojnina. Le-ta se je gibala med 420 ter 573 evri mesečno, državna pokojnina pri eni od starostnic pa je znašala le 180 evrov mesečno. Intervjuvanci so bili tako iz mesta, kot tudi iz vasi, med njimi štirje

vdovci in trije poročeni. Vsako gospodinjstvo je vsebovalo največ tri člane, intervjuvanci pa so imeli od enega do treh otrok. Vsi so bili tudi lastniki nepremičnine, v kateri so bivali – ena od starostnic je bivala v stanovanjskem bloku, ostali pa v hišah.

Tabela 6.1: Intervjuvanci

OSEBA	SPOL	STAROST	DOHODKI	TIP OKOLJA	ŠT. ČLANOV GOSPODINJSTVA	ZAKONSKI STAN	ŠTEVILO OTROK
1	Ž	75	570	mesto	2	vdova	2
2	Ž	67	470	primestje	3	vdova	1
3	Ž	80	420	vas	1	vdova	3
4	Ž	71	180	vas	2	poročena	2
5	Ž	72	515	vas	2	poročena	2
6	M	72	563	primestje	2	vdovec	3
7	M	67	573	mesto	2	poročen	1

Vzorec sem oblikovala s pomočjo dveh znancev, ki sem ju intervjuvala prva, ki sta me potem napotila še k drugim starostnikom z nizkimi pokojninami.

6.3 METODA RAZISKOVANJA

V empiričnem delu sem kot metodo raziskovanja uporabila kvalitativno raziskovalno strategijo, za tehniko zbiranja podatkov pa delno strukturiran intervju.

Kvalitativno raziskovanje s svojimi natančnejšimi in bolj poglobljenimi analizami zagotavlja predvsem boljše razumevanje raziskovalnih problemov in zagotavlja trdnejše in bolj zanesljive končne rezultate. Kvalitativno raziskovanje je še toliko bolj pomembno zaradi same narave raziskovalnih problemov, saj so le-ti mnogokrat zelo kompleksni ter potrebni podrobnejših in bolj natančnih raziskav (Neuman 2006, 17).

Za pridobivanje zapletenih podrobnosti o pojavih občutenj, miselnih procesov in čustev, se uporabljajo kvalitativne metode, saj se le-ti težko izrazijo z uporabo kvantitativnih raziskovalnih metod (Creswell in Plano Clark 2007).

6.4 KVALITATIVNA ANALIZA

Intervjuji, ki so potekali na domu starostnikov, so v povprečju trajali dobro uro. Vsi moji sogovorniki so bili zelo odprti ter pripravljeni na pogovor o svojem finančnem položaju, kljub temu da gre za zelo osebno ter bolečo temo. Večjih težav pri izvajanju intervjujev nisem imela, le pri eni od starostnic, katere hčerka je sprva menila, da prihajam s kakšne zavarovalnice ter bi rada od njene matere izvabila denar oziroma jo kakorkoli ogoljufala. Vsi intervjuji so bili tudi predhodno dogovorjeni in napovedani.

6.5 ANALIZA INTERVJUJEV

6.5.1 Finančni položaj pred upokojitvijo in po njej

Najprej sem intervjuvance povprašala o finančnem položaju pred upokojitvijo in po njej. Zanimalo me je, kako se je njihovo finančno stanje spremenilo in kakšno je njihovo življenje po upokojitvi. Večina starostnikov sedaj živi težje kot prej. Nekdanje plače so bile sicer višje od sedanjih pokojnin, a so bili višji tudi sami življenjski stroški pred upokojitvijo. Na drugi strani se je veliko stvari podražilo, starostniki so ovdoveli in fizično ter psihično oslabei. Pokojnine sedaj predstavljajo le malo več kot polovico nekdanje plače.

»Pred upokojitvijo sem bil poklicni gasilec in mehanik, moji dohodki so bili večji kot sedaj in bilo je lažje živeti. Vedno se je dalo še kaj dodatno zaslužiti in lahko rečem, da smo dobro živeli. Tudi danes nam nič kaj veliko ne manjka, a vseeno bi bilo lepo imeti večjo pokojnino zaradi večje varnosti«. (oseba 7)

»Bila sem gospodinja, mož je delal, imel je okoli 500 evrov dohodkov. Prej sem živela lažje, po upokojitvi sem imela polovično pokojnino, po moževi smrti pa imam njegovo pokojnino«. (oseba 3)

Vsi intervjuvanci so s pokojnino dokaj nezadovoljni ter bi si želeli višjo. Ko sem jih vprašala koliko denarja več bi jim mesečno prišlo prav, oziroma koliko bi še dodatno potrebovali, da bi nekoliko lažje shajali, so bili odgovori precej različni. Nekateri bi potrebovali le 70, 80 evrov več, spet drugi tudi do 200 evrov več. Zanimivo pri tem pa je, da so želje po višjih pokojninah bile večje pri starostnikih, ki prejemajo med 500 in 600 evrov pokojnine, kot pa pri tistih, ki prejemajo do 500 evrov pokojnine. Prvi si želijo v povprečju od 150–200 evrov višjo pokojnino, slednji pa le za okoli 100 evrov več.

»Nisem zadovoljna, bolje bi bilo, če bi imela okoli 200 evrov več. To bi veliko pomenilo«. (oseba 5)

»Seveda nisem zadovoljen, kdo pa je, vsi bi radi več ne? Kakih 100, 200 evrov več«. (oseba 6)

6.5.2 Mesečni izdatki

Pri mesečnih izdatkih starostniki največji del pokojnine porabijo za stroške - razne položnice, takoj na drugem mestu pa je hrana. Za stroške gre minimalno 200 do 300 evrov, za hrano pa porabijo do 150 evrov na osebo. Več kot je članov gospodinjstva, višji so tudi stroški.

»Vsak mesec gre največ denarja za hrano, potem pa položnice, pozimi pa je položnic več kot hrane, zaradi kurjave«. (oseba 2)

»Položnice, za to gre največ denarja, minimalno 200 evrov, pa hrana okoli 100 evrov, pa taksi, da grem kam tu pa tam«. (oseba 3)

Med ostalimi stroški, ki jih starostniki še navajajo so tu pripomočki za osebno higieno, stroški izletov oziroma dopusta, stroški s prevozom, stroški nujnih popravil ter pa vsakoletni zelo visoki stroški za ogrevanje ali kurjavo. Nekateri kot posebni strošek navajajo še mobilni telefon in hrano za hišne ljubljence.

Kar se tiče osebne higiene, starostniki nimajo prav velikih izdatkov, saj tudi ne potrebujejo veliko. Kupijo si le najnujnejše, npr. milo, čistila za gospodinjstvo ipd. Pri letnem dopustu in drugih izletih so vsi starostniki zelo dobro organizirani oziroma se zelo dobro znajdejo.

Če hodijo na dopust to storijo preko raznih upokojenskih društev, društev delavnih invalidov ali društev srčnih bolnikov, eni od starostnic dopust plača njen starejši sin. Društva jim nudijo določene popuste ter druge finančne ugodnosti. Nekateri pa gredo na dopust k sorodnikom, ki imajo vikende na morju. Večina starostnikov si lahko privoščijo dopust enkrat na leto, le dve od starostnic na dopuste ne hodita.

»Rad obiskujem sorodnike, tudi grem na morje v apartma mlajšega sina, pa na izlete tudi, preko upokojenskega društva«. (oseba 6)

»Hodim na izlete z avtobusom preko upokojenskega ali invalidnega društva. Povprečna cena izleta je okoli 35 evrov. Hodim tudi v toplice preko društva invalidov, cena pa je okoli 150 evrov za deset dni. Kuha je v lastni domeni. Dopust na Rogli in v Banovcih »časti« odseljeni starejši sin«. (oseba 1)

Glede prevoza, se vsak starostnik znajde po svoje. Tisti starostniki, ki nimajo avtomobila, se poslužujejo uporabe javnega prevoza, največkrat je to mestni avtobus, če prihajajo z mesta, ali pa si naročijo taksi, kar je bolj značilno za ljudi s podeželja oziroma za tiste, ki težko hodijo. Če so lastniki avtomobilov nimajo velikih stroškov z njim, saj se vozijo bolj redko, na leto namreč naredijo okoli 1.000 kilometrov.

»Avto imam, vendar mi razen goriva ne predstavlja velikega stroška, servisiram in popravljam ga večinoma sam, saj sem se izučil za mehanika«. (oseba 7)

»Uporabljam taksi, hčerka me pelje 1krat na mesec po trgovinah, saj grem takrat enkrat na mesec v trgovino in na možev grob«. (oseba 3)

Tudi z nujnimi popravili starostniki nimajo visokih stroškov, saj z njimi odlašajo ter vzdržujejo in popravljajo le tisto kar je res nujno ter je v okviru njihovih zmožnosti. Veliko jim pomeni, če jim lahko na pomoč pri popravilih priskočijo partnerji, otroci ali drugi sorodniki in znanci. Običajno so to menjava oken ali rolet, manjša popravila avtomobila ipd. Za večje investicije pa nimajo dovolj finančnih sredstev. Naj tukaj izpostavim še stroške ogrevanja. Le-ti predstavljajo dokaj veliko finančno breme. Če živijo v bloku je lažje, saj so stroški razporejeni med vse stanovalce in tudi zebe jih nikoli. Ker pa večina intervjuvancev živi v hišah, jim ogrevanja predstavlja zelo velik strošek - tudi do 2000 evrov na leto. Kurilna sezona ponavadi traja vsaj pol leta. Največkrat za ogrevanje varčujejo skozi celo leto. Nekoliko ceneje je, če stanovanje ogrevajo na drva oziroma imajo štedilnik na drva, ki jim kuhinjo še dodatno ogreje. Privarčevati skušajo še s tem, da ponoči ne kurijo, da zapirajo vrata, da se toplota ne izgubi in ogrevajo le tiste prostore, v katerih se največ gibljejo, to so dnevni prostor, kuhinja ter kopalnica.

»Za kurjavo daja okoli 500 evrov na zimo, saj imamo drva, kurimo po potrebi, ko se shladi, ponoči ne, pozimi kurimo okoli 5 do 6 mesev«. (oseba 4)

»Kurjava stane okoli 1.000 evrov letno za olje, včasih pa kurim tudi štedilnik na drva, ki so nama z možem še ostala. Centralno ponoči odklapljam, v prostorih zapiram radiatorje, se raje oblečem kot da me zebe. Centralna je redno vžgana, za ogrevanje okoli 6 mesev. Hiša je slabo izolirana«. (oseba 3)

Največje mesečne stroške starostnikom predstavljajo položnice in prehrana. Seveda je vse odvisno od velikosti gospodinjstva ter od tega, ali prebivajo v bloku ali hiši oziroma prihajajo

s podeželja ali mesta. Le ena starostnica prebiva v stanovanjskem bloku, medtem ko ostalih šest intervjuvancev živi v hiši. To je glede na nizke pokojnine, ki jih starostniki prejemajo kar presenetljivo, saj kljub zelo nizkim dohodkom uspejo vzdrževati hišo. Ker pa so že od prej navajeni živeti zelo skromno, jim nekako uspe preživeti iz meseca v mesec.

Velika prednost je tudi življenje v mestu. Štirje med vprašanimi namreč prihajajo iz mesta ali obrobja. Največja prednost je enostaven dostop do trgovin, avtobusne postaje ali do bolnišnice. Starostniki s podeželja si morajo prevoz vedno posebej organizirati v kolikor nimajo avtomobila. S prevozom nimajo zelo velikih stroškov, vseeno pa so le-ti višji kot pri tistih iz mesta.

6.5.3 Strategije preživetja oziroma razporejanja izdatkov

V teoretičnem delu sem omenila, da so strategije shajanja z revščino pasivne, ki pomenijo predvsem omejevanje in zmanjševanje potreb in aktivne strategije, kjer si posamezniki priskrbijo dodatne vire, s katerimi se uspešneje spopadajo s slabim socialnim in finančnim stanjem oziroma materialno deprivacijo (Stropnik 2010, 105).

Moji podatki kažejo, da starostniki uporabljajo oboje, prevladujejo pa aktivne. Svoje stroške skušajo čim bolj zmanjšati z varčevanjem in omejevanjem porabe, po drugi strani pa tudi sami poskrbijo, da imajo skozi mesec dovolj za preživetje z uporabo raznih popustov, samooskrbe s hrano, sprotnega plačevanja računov ipd.

6.5.3.1 Pasivne strategije preživetja

Pri pasivnih strategijah gre večinoma za različne oblike omejevanja raznih potreb (Stropnik 2010, 107).

Zelo racionalna organizacija porabe in potrošnje nasploh je prva in najznačilnejša pasivna strategija, ki se pojavlja pri vseh starostnikih. Skozi intervjuvanje sem ugotovila, da so bili starostniki že od prej, pred upokojitvijo, navajeni živeti skromno in to se nadaljuje tudi po upokojitvi. To pomeni, da skušajo kljub zelo nizki pokojnini vsak mesec prihraniti nekaj denarja za večje stroške, ki se pojavljajo skozi leto - na primer ogrevanje, stroški z avtomobilom, če ga imajo ipd. Za ogrevanje tako varčujejo skozi celo leto ali za večje stroške namenijo denar, ki so ga nekoč prihranili - na primer s prodajo vikenda. Oblikujejo si nekakšen sklad za predvidene vsakoletne stroške, bodisi z vsakomesečnim varčevanjem ali z večjo vsoto denarja, ki so ga nekoč prihranili ali podedovali. Ta denar je nato namenjen še za rojstnodnevna darila, varčevanje za dom starostnikov, pogreb ali druge nepredvidene večje stroške.

»Moj sistem v glavi je šparanje, sem tako navajena in vzgojena že od otroka. Rada bi prišparala, vsaka stvar se mi zdi škoda, če bi slučajno šla v dom, da bi mela neki malega prišparanega. Na mesec prišparam okoli 100 evrov, tako pazim, to je moje pravilo. Naredim si seznam za hrano, vedno seštejem položnice in dam denar v kuverto zanje, popuste za upokojece ne koristim, saj hodim enkrat mesečno v trgovino s hčerko«. (oseba 3)

Skromen način življenja in varčevanje sta tako prisotna na vsakem koraku. Nekateri se celo izogibajo trgovinam in s tem tudi stroškom, če se le lahko. Ne kupujejo si nobenih luksuznih dobrin, pri hrani si največkrat privoščijo le najosnovnejša živila - mleko, meso, olje, jajca, sladkor in podobno. Zelo redko kupijo ribe ali slaščice. Tudi pri pijači so zelo skromni, zelo redko si na primer kupijo alkohol - privoščijo si na primer vino, žgane pijače skoraj nikoli. Nato pa so tukaj še razni sokovi za redčenje, Cedevita ipd. Oblačil si praktično ne kupujejo, ali zelo redko, saj pravijo, da jih ne potrebujejo.

»No ja, neke velike strategije ni, poskusimo trošiti manj, čeprav je težko, pri hrani pa lahko največ privarčujemo, če kupujemo v cenejših trgovinah, kot je na primer Eurospin. Tako si lahko tudi več privoščimo. Obutev in obleke kupim, če potrebujem nove, na srečo so leta službovanja prinesla obilico še ohranjenih oblačil«. (oseba 7)

Naslednja pasivna strategija, je omejevanje pri popravilih in vzdrževanju stanovanj. Večinoma starostniki poskrbijo le za najnujnejša popravila, kot je na primer menjava oken, oziroma vzdržujejo stanovanje in okolico, v kolikor je nekdo na voljo, ki jim lahko to zagotavlja. Sicer pa popravila in vzdrževalna dela, ki niso nujna, ponavadi počakajo oziroma starostniki pravijo, da bi bila možna ob višjih pokojninah.

»Hišo uspeva vzdrževati redno, da se skupaj ne nabere veliko, mož je bil po poklicu zidar in sam poskrbi za vzdrževanje«. (oseba 4)

»Večja nujna popravila na hiši sem vse menjala, okna, streha, belila sem fasado, odtočne cevi, da sem uspela vse to urediti, sem po moževi smrti prodala najin vikend, na ta račun sem pa uspela nekaj malega še prihraniti«. (oseba 2)

6.5.3.2 Aktivne strategije preživetja

Za razliko od omejevanja potreb pri pasivnih strategijah gre pri aktivnih strategijah za aktivno delovanje in izkoriščanje virov, ki pripomorejo k zmanjševanju socialne in finančne deprivacije starostnikov (Stropnik 2010, 113).

Prva značilnost organizacije porabe starostnikov med aktivnimi strategijami preživetja je sprotno plačevanje stroškov. To pomeni nobenih kreditov, plačevanja na obroke ali izposojanja. Vsi vprašani so mi zatrdili, da si denarja ne izposojajo, zelo redko kupujejo na obroke in si ne najemajo kreditov. Slednji najbrž tudi ne bi bili odobreni zaradi prenizkih dohodkov.

»Ničesar na obroke ne kupujem, tudi kredita ne uporabljam«. (oseba 3)

»Kredita in plačevanje na obrokov se ne poslužujeva. Sostanovalci, hčerka plačuje le svoje položnice, edino kurjavo si delimo«. (oseba 4)

Starostniki uporabljajo tudi upokojenske popuste in ostale akcijske ponudbe, vendar ne v tolikšni meri, kot bi jih morda lahko. Razlog je v tem, da ne gredo na točno tisti dan v trgovino, ko so popusti, na primer ob četrtnih v Mercatorju, ko imajo upokojenci 10 odstotni popust, ali ob sredah v Tušu, ko je upokojencem priznan 11 odstotni popust. Morda nimajo tisti dan prevoza, imajo akcijske stvari doma oziroma jih ne potrebujejo ali tedaj nimajo nobenega drugega opravka in tako ne hodijo v trgovino po dva akcijska izdelka, ki jih potrebujejo. Če že, pa z veseljem kupijo izdelek, ki ga potrebujejo, po znižani ceni.

Opazila sem tudi, da veliko kupujejo v tujih trgovinah nižjega cenovnega razreda, kot so Eurospin, Lidl ali Hofer, saj so tam izdelki nekoliko cenejši oziroma tam najdejo izdelke, kot so pesek za mačke ali hrano za hišne ljubljence, ki je v drugih trgovinah oziroma v trgovinah za domače živali dosti dražja. Največkrat kupijo več cenejših izdelkov v nižjecenovnih trgovinah in ne toliko znižanih izdelkov dražjih trgovin. Tako kupijo več izdelkov, ki so cenejši in morda manj kvalitetni, kot pa manj kakovostnejših izdelkov po višji ceni. Oblečil preprosto skorajda ne kupujejo.

»Poskusimo trošiti manj, čeprav je težko, pri hrani pa lahko največ privarčujemo, če kupujemo v cenejših trgovinah, kot je na primer Eurospin. Tako si lahko tudi več privoščimo. (oseba 7)

»Malo pogledam in iščem akcije v trgovinah, v Eurospinu kupujem pesek in hrano za muco ter testenine, hodim v bližnji Mercator ob četrtnih, ko imam 10 % pokojninskega

popusta. Oblačila zelo zelo malo kupujem, zato me ta znižanja ne pritegnejo. Kupujem oblačila na tržnici ko grem iz telovadbe, saj je cenejše». (oseba 2)

Samooskrba z zelenjavo, sadjem in kuhinjskimi zelišči je naslednja aktivna strategija, ki jo uporabljajo. Starostniki, ki imajo nekaj zemlje okoli hiše, navadno tisti s podeželja, pridelajo predvsem za lastno uporabo nekaj solate, korenja, paradižnika, krompirja in zelišča, kot so peteršilj, meta, lovor ipd. Od sadja pridelajo nekaj jabolk, sliv, grozdja ali češenj. Enkrat na leto nekateri odidejo tudi po domače koline, ki jih imajo nato v zamrzovalni skrinji in jih uporabljajo čez leto oziroma dokler jih ne zmanjka.

»Imam vrt, solato, čebulo, peteršilj, korenje, paradižnik, vrt urejam sama, mladi mi dajo krompir. Potrudim se, da sama kaj vzredim«. (oseba 3)

»Imam tudi svoj vrt, ki ga koristim. Solata, kumare, paradižnik, fižol, peteršilj, korenje. Imam tudi začimbe, maline, jagode, češnje«. (oseba 2)

Kuhajo večinoma doma, tudi za več ljudi, odvisno od velikosti gospodinjstva. Malo me je presenetilo, da si kuhajo skoraj vsak dan posebej in ne denimo za več dni hkrati. Le včasih si skuhajo za nekaj dni skupaj, pri čemer so to jedi, ki se le pogrejejo - razni golaži in druge enolončnice. Zelo redko jedo zunaj, le morda, če so v trgovini in gredo nato še na kosilo po akcijski ceni oziroma je jedilnik del posebne ponudbe, ponavadi za upokoјence. Opozorili so me še na to, da vedno vse, kar skuhajo tudi pojedjo in nič ne mečejo proč. Kuhanje je v domeni žensk, ki bodisi kuhajo samo zase, poročene tudi za moža, ena od starostnic kuha še za partnerja, ki ima sicer svoje gospodinjstvo, druga pa kuha tudi sinu.

»Občasno pojem kaj zunaj, največkrat pa doma, saj kuham načeloma vsak dan. Kuham za mamo in za partnerja, partner je večino časa pri meni, včasih tudi plača kak račun ali pa kaj, denarja pa nočem jemati, bi bilo pa težje, če ne bi prispeval«. (oseba 2)

»Pri hrani vse pojeva, ne mečeva nič stran, če ostane, pregreješ, imaš za drug dan, redko kuhava za več ni skupaj, redko jeva zunaj«. (oseba 4)

Med intervjuvanci le ena oseba nima avtomobila, ostalih šest pa tako ali drugače uporablja avto. Trije od starostnikov so lastniki avtomobila. Dve od starostnic se vozita skupaj z možem, ena pa se velikokrat kam pelje s partnerjem. Značilnost vseh je, da opravijo čim več

opravkov na enkrat z eno vožnjo (gredo po opravkih, v trgovino in na obiske). Ostali, zlasti v mestu uporabljajo javni promet, največkrat avtobus.

»Avto tudi kar nekaj stane, registracija, zavarovanje, bencin. Vozim se kar veliko, saj mi je to ostalo v krvi, rad obiskujem sorodnike«. (oseba 6)

»Uporabljam tudi javni prevoz, avtobus, taksi, pelje pa me tudi sedanji partner, ko hodim k telovadbi ipd«. (oseba 2)

Nekateri ne bi zmogli samostojnega življenja brez podnajemnikov, ki prispevajo k stroškom, ter delitvi dela. Ena od starostnic je k sebi v hišo vzela dva podnajemnika, ki pa nista prijavljena, da lahko sploh vzdržuje hišo ter plačuje vse stroške. Ker v hiši živi več ljudi, se stroški razporedijo, prav tako pa tudi delo pri hiši.

»Veliko mi pomeni, da v gospodinjstvu svakinja in mama prispevata 300 evrov. Odkar sem sama, sem vedno imela nekoga v hiši oziroma v najemu, da sem uspela vzdrževati s stroški. Včasih sem bila neuradna »varna hiša«, ene 3 ženske v razmahu parih mescev, ki so bile v stiski (ne finančni) in sem jim nudila zavetje, ostale najemnike, sedaj imam mamo in svakinjo. Drugače mi ne bi uspelo pokrivati stroškov«. (oseba 2)

6.5.4 Finančna opora

V nadaljevanju intervjuvanja sem želela izvedeti, na koga bi se starostniki obrnili, če bi jim zmanjkalo denarja oziroma bi si morali od nekoga izposoditi večjo vsoto denarja. Odgovori niso bili čisto nič presenetljivi; vsi so bili namreč soglasni, da bi si denar izposodili od ožjih sorodnikov, največkrat so bili to njihovi otroci, torej hčerke oziroma sinovi intervjuvancev. Finančna opora je v sami osnovi vezana pretežno na družino, kar pomeni, da si večina starostnikov manjšo, predvsem pa večjo vsoto denarja, ki ga morda potrebujejo, sposodijo od sorodnikov, redkeje pa od koga drugega (Dremelj 2003; Dremelj, Kogovšek in Hlebec 2004). Presenetili so me le odgovori starostnikov, ki so navajali, da bi si večjo vsoto izposodili na banki oziroma bi vzeli kredit, saj ne bi želeli finančno obremenjevati svoji otrok. Opazila sem tudi, da bi si starostniki lažje izposodili denar od otrok, s katerimi so si bližje in se z njimi bolje razumejo ter imajo nekoliko boljše finančno stanje. Za finančno oporo so torej veliko bolj odgovorni ožji družinski člani, manj pa denimo drugi sorodniki ali prijatelji.

»Če bi res potreboval več denarja, pa ga ne bi imel, bi se obrnil na banko ali otroke, partnerko niti ne, saj ji ga tudi primanjkuje«. (oseba 6)

»Obrnila bi se lahko na starejšega sina v Velenju, ker je v redu, na hčerko pa raje ne, ima svojo družino, raje bi na sina, saj bi ponudil ... »mama če rabiš«. Sin pravi da ne bova vlagala v hišo, hčera pa ravno obratno. Sin reče naj bolj vlagam vase kot v hišo, hči obratno, se boji, da nič za mano ne bo dobila, ne denarja in ne obnovljene hiše«. (oseba 3)

Skoraj vsi starostniki imajo dovolj denarja za vse kar mesečno potrebujejo. Če porabijo ves mesečni prihodek še pred novo pokojnino, si denarja navadno ne izposojajo. Pri tem je potrebno poudariti, da si privoščijo le nujne stvari, zato jim denarja ponavadi tudi ne zmanjka, saj so pri vsakomesečni porabi zelo dobro organizirani.

Če bi imeli nekoliko več denarja, bi si vsi z velikim veseljem privoščili kako stvar, ki pa je ponavadi bolj luksuzna, vsaj za ljudi s podpovprečno nizkimi mesečnimi dohodki, in zato tudi dražja. Na primer kakšno novo obleko, razna potovanja ali kakšen izlet. Večina starostnikov bi si ob višji pokojnini rada privoščila počitnice, izkusila morda tudi kakšno bolj eksotično destinacijo - na primer Avstralijo. Spet drugi bi denar porabili za razna hišna popravila - prenova asfalta, garaže, menjava oken, rolet, nov hladilnik ali televizor. Starostniki si s svojimi nizkimi pokojninami zagotovijo res tisto najosnovnejše, kar zares potrebujejo. Denarja jim ne primanjkuje oziroma ga imajo dovolj za vse mesečne stroške, saj so njihove potrebe ter poraba zares zmanjšane na minimum.

Ob vprašanju, kaj jim pomeni dejstvo, da se lahko v primeru finančnih težav lahko na nekoga obrnejo, so vsi zatrdili, da jim to zelo veliko pomeni. Počutijo se bolj varni, sigurni.

»Občutek olajšanja, saj vedno lahko koga prosim za denar. Hkrati se pojavi nekakšno nelagodje, a vem, da bo izginilo, ko bom denar povrnil«. (oseba 7)

»Če bi res potreboval več denarja, pa ga ne bi imel, bi se obrnil na banko ali otroke, partnerki niti ne, saj ji ga tudi primanjkuje«. (oseba 7)

Ob zadovoljstvu, ki jim ga daje občutek, da se lahko na nekoga obrnejo, pa se jim poraja tudi občutek nelagodja. To povezujem z dejstvom, da jim je težko prositi za denar, saj vedo, da ga tudi otroci potrebujejo in zato jih tudi zelo poredko poprosijo zanj. Poleg tega se počutijo tudi veliko bolj sproščeni ob dejstvu, da nimajo kreditov in izposojenega denarja, saj bi jih to tudi dodatno bremenilo.

6.5.5 Občutenje slabšega finančnega položaja

»Zdi se mi, da ima večina podoben finančni položaj, nekateri imajo manj, a znajo šparati, nekateri imajo več pa več trošijo in potem smo ravno tam nekje. Poznam tako ljudi, ki morajo biti zelo previdni pri porabi denarja, kot tudi take, ki zaradi denarja nimajo skrbi«. (oseba 7)

»Ne počutim se nelagodno, rad se družim, vseeno mi je, koliko denarja ima kdo. Če rabim nekaj, kar mal več stane, kupim, če je nujno ali si res želim«. (oseba 6)

Starostniki se v večini primerov ne počutijo čisto nič prikrajšani oziroma manj vredni glede na njihovo družbeno okolje in ljudi, s katerimi se družijo, saj menijo da imajo podobno situacijo tudi drugi starostniki. Nekateri celo pravijo, da poznajo primere, ko starostniki z več denarja zapadejo v večje denarne težave kot oni sami, saj ne znajo z denarjem. Zadovoljni so s tem kar imajo in ostajajo skromni. V nobenem primeru pa se ne počutijo revne.

Naj tukaj omenim tudi, da jim zelo veliko pomeni tudi njihovo lastno socialno okolje, v katerega spadajo predvsem njihovi prijatelji, sosedje in sorodniki. Zelo radi se družijo z ljudmi in jih obiskujejo, saj pravijo da jih samota ubija. Socialne vezi jim pomenijo celo več od finančnih sredstev, zlasti v primeru bolezni.

»Zelo veliko mi pomeni, da mi kdo stoji ob strani, lepa beseda in družba ljudi. Ker mi zdravje velikokrat ponagaja, sem vesel vsakršnega obiska prijatelja ali sorodnikov«. (oseba 7)

»To mi pomeni veliko, rad imam ljudi – sorodnike, prijatelje. Vem da bi mi stali ob strani«. (oseba 6)

7 ZAKLJUČEK

Ko sem izbirala predmet raziskave svoje magistrske naloge, sem imela sprva v mislih aktualno gospodarsko krizo in potrošnike. Spraševala sem se, kako kriza vpliva na poslabšan finančni položaj ljudi, mnogi so namreč tudi izgubili svoje delovno mesto. Nato sem pomislila na upokoјence in njihovo finančno stanje po upokoјitvi, saj se je tudi njihov položaj ob krizi zelo poslabšal. Najbolj se je poslabšal starostnikom, ki prejemajo zelo nizke pokojnine. Kako se le-ti spopadajo z gospodarsko krizo, nenehnim dviganjem cen, mobilno in psihološko oslabelostjo, izgubo partnerja, ki jih je morda doletela ter s tem povezan poslabšan materialni položaj.

Moje ugotovite so bile sledeče. Starostniki se kljub zelo nizkim pokojninam ter drugim morebitnim težavam, ki jih zaradi svoje starosti še imajo, kar dobro znajdejo. Od nekdaj so navajeni živeti skromno, zato so tudi po upokoјitvi ohranili podoben slog življenja, slog odrekovanja in varčevanja. Prav slednje je njihovo življenjsko vodilo, ki je še toliko bolj prišlo do izraza po upokoјitvi. Varčevanje in skromnost sta najpogostejši pasivni strategiji preživetja starostnikov z nizkimi pokojninami. Varčujejo praktično na vsakem koraku; ne zahajajo pogosto v trgovine, če pa že, si kupijo le najosnovnejše in se trgovinam takorekoč izogibajo, če je le mogoče. Priboljškov si skorajda ne kupujejo, prav tako si ne kupujejo oblačil.

Med aktivnimi strategijami prevladujejo naslednje; vse so navajeni plačevati sproti, kar pomeni, da ne plačujejo na obroke, si denarja ne izposojajo ali najemajo kreditov. Ker so svoje potrebe in želje zmanjšali na minimum, jim denarja praviloma ne zmanjkuje, se pa včasih zgodi, da ga porabijo še pred novo pokojnino, a si ga kljub temu ne izposojajo, saj ne želijo obremenjevati še drugih. Poslužujejo se tudi upokoјenskih popustov, s tem, da hodijo v trgovine takrat, ko jim pripada upokoјenski popust, a le v primeru, če so tisti dan ravno v mestu oziroma če je sploh potrebno iti v trgovino. Zelo redko se zgodi, da namenoma odidejo v trgovino na dan popustov. Odidejo namreč takrat, ko imajo spotoma še kak drugi opravke npr. obisk sorodnikov, banke, pošte ali podobno. Zelo veliko namreč združujejo svoje opravke, kar je ena od naslednjih aktivnih strategij. Poleg naštetega, pridelajo tudi nekaj sadja in zelenjave za lastne potrebe. To bolj velja za starostnike s podeželja. Najpogosteje pridelajo najosnovnejše – solato, paradižnik, peteršilj, nekaj sadja in začimb. Vsi si ponavadi kuhajo sproti, skoraj vsak dan, malokdaj za več dni skupaj. Zunaj jedo zelo redko, če že, pa takrat, ko jim pripada npr. upokoјenski popust. Na izlete ali dopuste največkrat hodijo prek društev – upokoјenskih, invalidskih ali društev bolnikov. Društva jim omogočajo razne popuste in druge ugodnosti letovanja, zato si jih tudi veliko lažje privoščijo, kot bi si jih sicer. Med aktivne strategije preživetja sodi še varčevanje pri ogrevanju in hišnih popravilih. Pri

ogrevanju varčujejo tako, da prostore skrbno zapirajo, ponoči ne kurijo in skušajo določene prostore ogreti še s pomočjo štedilnika na drva, če ga imajo. Ogrevanje starostnikom namreč predstavlja zelo velik strošek, zato za ogrevanje varčujejo skozi celo leto. Prav tako se izogibajo manjšim popravilom v hiši oziroma za njih prosijo partnerje (tisti, ki si z njimi ne delijo gospodinjstva), sorodnike ali znance. Za večja nujna popravila poskrbijo, če imajo denar. Nekateri bi s težavo zmogli samostojno življenje v hiši brez podnajemnikov, saj ti prispevajo k stroškom in delitvi dela pri hiši.

V primeru finančnih težav bi se prav vsi starostniki brez izjeme obrnili na partnerje oziroma ožje sorodnike. To so v prvi vrsti njihovi otroci. Če bi potrebovali denar, bi zanj prosili otroke, s katerimi se bolje razumejo in imajo boljši finančni položaj. Nekateri pa bi se v finančni stiski obrnili na banko, saj ne bi želeli obremenjevati svojih sorodnikov. Velika večina starostnikov zatrjuje, da si denarja ne izposoja, tudi če jim ga morda zmanjka, jim pa dejstvo, da se lahko v primeru stiske na nekoga obrnejo, pomeni zelo veliko, saj jim daje občutek varnosti in preskrbljenosti.

Nazadnje me je zanimalo še, kako se starostniki počutijo ob tem, da imajo slabši materialni položaj kot drugi. Pravijo, da se ne počutijo revni ali kakorkoli manjvredni. Navajali so mi celo primere, kako nekateri starostniki z višjimi pokojninami še slabše shajajo, saj ne znajo ravnati z denarjem in jim ga zato tudi večkrat zmanjka. V družbi bolje preskrbljenih starostnikov intervjuvancem ni nelagodno, prav tako se jih tudi ne izogibajo. Izogibajo pa se dražjim trgovinam, saj vedo, da si njihovih izdelkov ne morejo privoščiti.

Prispevek naloge vidim v tem, da obravnava zelo aktualno in morda še ne v celoti raziskano področje starostnikov in staranja. Življenjska doba se namreč vztrajno podaljšuje, število starejših narašča iz dneva v dan, s tem pa tudi vprašanja materialne ter družbene izključenosti starejših. Prav slednja se mi zdi skoraj enako pomembna kot materialna prikrajšanost, saj tudi starostniki sami navajajo, kako veliko jim pomeni biti v družbi in obkrožen z ljudmi. Morda bi bilo v bodoče potrebno nekoliko več pozornosti nameniti starostnikom, ki so poleg nizkih pokojnin ostali tudi brez sorodnikov in prijateljev, saj je videti, da jim socialna opora pomeni ravno toliko, če ne še več kot denar. Nihče namreč ne želi biti sam in pozabljen, še posebej v starosti.

8 LITERATURA

1. Abrahamson, Peter. 1995. Social Exclusion in Europe: Old Wine in New Bottles? *Družboslovne razprave* XI (19–20): 119–136.
2. Accetto, Bojan. 1987. *Starost in staranje: osnove medicinske gerontologije*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
3. Beck, Ulrich. 2001. *Družba tveganja. Na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina.
4. Bond, John in Peter Coleman, ur. 1990. *Ageing in Society. An Introduction to Social Gerontology*. London: Sage.
5. Butler, Tim. 2007. *Understanding social inequality*. London: Sage.
6. Carper, Jean. 1997. *Ostanimo mladi, nehajmo se starati*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
7. Cavanaugh, C. John in Susan Krauss Whitbourne (1999): *Gerontology: an interdisciplinary perspective*. New York: Oxford University Press.
8. Chaney, David. 1996. *Lifestyles*. London: Routledge.
9. Creswell, John W. in Vicki L. Plano Clark. 2007. *Designing and conducting mixed methods research*. London: Sage.
10. Domajnko, Barbara in Majda Pahor. 2007. Kdo me bo gledal? Socialna opora, zdravje in bolezen starejših ljudi. *Teorija in praksa* 44: 254–273.
11. Döring, Diether, Richard Hauser, Gabriele Rolf in Frank Tibitanzl. 1994. Old-Age Security for Women in the Twelve EC Countries. *Journal of European Social Policy* 4. Dostopno prek: <http://online.sagepub.com> (14. maj 2011).
12. Dremelj, Polona. 2003. Sorodstvene vezi kot vir socialne opore posameznikov. *Družboslovne razprave* 19 (43): 149–170.
13. Eurostat. 2006. *Long-term population projections at national level. Statistics in focus, Population and Social Conditions, 3/2006*. Dostopno prek: <http://epp.eurostat.cec.eu.int/portal/page> (28. januar, 2011).
14. Falk, Pasi. 1994. *The Consuming Body*. London: Sage.
15. Gillen, Martie in Hyungsoo Kim. 2009. Older Women and Poverty Transition: Consequences of Income Source Changes From Widowhood. *Journal of Applied Gerontology*. Dostopno prek: <http://online.sagepub.com> (14. maj 2011).
16. Gronow, Jukka. 1997. *The Sociology of taste*. London: Routledge.
17. Haralambos, Michael. 2001. *Sociologija: teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.

18. Hardy, Melissa A. in Lawrence E. Hazelrigg. 1993. The Gender of Poverty in an Aging Population. *Research on Aging*. Dostopno prek: <http://online.sagepub.com> (14. maj 2011).
19. Hlebec, Valentina., ur. 2009a. *Starejši ljudje v družbi sprememb*. Maribor: Aristej.
20. --- 2003b. Socialna omrežja starostnikov v Sloveniji. *Družboslovne razprave*. 19 (48): 171–182.
21. Hlebec, Valentina in Tina Kogovšek. 2006. *Merjenje socialnih omrežij*. Ljubljana: Študentska založba.
22. Hlebec, Valentina, Matic Kavčič, Maša Filipovič Hrast, Andreja Vezovnik in Martina Trbanc. 2010. *Samo da bo denar in zdravje: življenje starih revnih ljudi*. Ljubljana: FDV.
23. Hojnik-Zupanc, Ida. 1999a. *Samostojnost starega človeka v družbeno-prostorskem kontekstu*. Ljubljana: FDV.
24. --- 1997b. Uravnovešeno staranje kot izziv (post)moderne družbe. *Družboslovne razprave* 13 (24/25): 49–58.
25. Iglič, Hajdeja. 1989. *Socialne mikrostrukture - sorodstvena in tradicionalna orientacija v iskanju socialne opore: priloga k poročilu o izvajanju programskega sklopa*. Ljubljana: RSS.
26. Johnson, Malcolm L., ur. 2005. *Age and Ageing*. New York: Cambridge University Press.
27. Kellner, Douglas. 2003. *Media culture: cultural studies, identity and politics between the modern and the postmodern*. London, New York : Routledge.
28. Kidal, Nanna in Stein Kuhnle. 2008. Old Age Pensions, Poverty and Dignity: Historical Arguments for Universal Pensions. *Global Social Policy* 8. Dostopno prek: <http://online.sagepub.com> (14. maj 2011).
29. Malnar, Brina in Ivan Bernik, ur. 2004. *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči. Ob 70-letnici sociologa Nika Toša*. Ljubljana: FDV.
30. Mandič, Srna in Valentina Hlebec. 2005. Socialno omrežje kot okvir upravljanja s kakovostjo življenja in spremembe v Sloveniji med letoma 1987 in 2002. *Družboslovne razprave* 21 (49/50): 263–285.
31. Mesec, Blaž. 1998. *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
32. Neuman, William Lawrence. 2006. *Social research methods: qualitative and quantitative approaches*. Boston: Pearson.

33. Novak, Mojca. 1994a. *Dober dan revščina. Dejstva, pristopi, politike*. Ljubljana: Socialna zbornica Slovenije.
34. --- 2003b. Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije: uvodni razmislek. *Družboslovne razprave* 19 (43): 99–101.
35. Pečjak, Vid. 1998. *Psihologija tretjega življenjskega obdobja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
36. Požarnik, Hubert. 1981. *Umetnost staranja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
37. Prijatelj, Janez. 2000. *Pokojninsko in invalidsko zavarovanje 2000. Zakon z uvodnimi pojasnili in komentarji*. Ljubljana: Center Marketing International.
38. Pušnik, Ksenja, Monika Šlebinger, Barbara Bradač in Miroslav Rebernik. 2007. *The Age as Resource: Active ageing in Slovenia and New EU Member States*. Maribor: Ekonomsko- poslovna fakulteta Maribor.
39. Renner, Tanja. 1997. Rastoča manjšina. *Družboslovne razprave* 13 (24/25): 40–48.
40. Room, Graham. 1990. *New poverty in the European Community*. London: MacMillan.
41. Rugelj, Darja, ur. 2006. *Celostna obravnava starostnikov*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Visoka šola za zdravstvo.
42. Spicker, Paul. 1993. *Poverty and social security: concepts and principles*. London: Routledge.
43. *Statistični urad Republike Slovenije*. Dostopno prek: <http://www.stat.si> (12. maj 2011).
44. Statistični urad Republike Slovenije. 2009a. *Prebivalstvo Slovenije danes in jutri, 2008–2060. Projekcije prebivalstva EUROPOP 2008 za Slovenijo*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
45. --- 2008b. *Prebivalstvo Slovenije se stara- potrebno je medgeneracijsko sožitje*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
46. Stropnik, Nada in Tine Stanovnik. 2002. *Boj proti revščini in socialni izključenosti. Knj. 2, Primer Slovenije*. Budimpešta: Mednarodna organizacija dela, Skupina za Srednjo in Vzhodno Evropo.
47. Stropnik, Nada. 2010. *Revščina in materialna deprivacija starejšega prebivalstva*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja (IER).
48. Šadl, Zdenka. 2005. Družbene spremembe, travmatične emocije in emocionalna opora. *Družboslovne razprave* 21 (49/50): 223–242.
49. Vaux, Alan. 1985. Variations in Social Support Associated with Gender, Ethnicity, and Age. *Journal of Social Issues* 41: 89–110.

50. Wasserman, Stanley in Katherine Faust. 1994. *Social Network Analysis: Methods and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
51. *Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje*. Dostopno prek: <http://www.zpiz.si/src/msp/201003/index.html> (25. maj 2011).